

Valter Ilona

A PÁSZTÓI MONOSTOR FELTÁRÁSA

A Zagyva folyó völgyében, a Mátra és a Cserhát hegység találkozásánál, hegyektől körülölelve fekszik Pásztó község.

A pásztói monostorról az első írásos adat 1138-ból származik. II. Béla király 1138. szeptember 3-án kelt oklevelében sokféle adománnyal gyarapította az édesapja, Álmos herceg által alapított dömösi prépostság javait. Az adományok között szerepel egy Ubad nevű halastó, amely közös a pásztói apáttal (*in Ubadi est vivarium, quod est commune cum abbate Pastuensi* — FEJÉR 1829, II. 103).

Ezen kívül van még egy másik adat, amely a korai pásztói apátságról beszél. Egy velencei klerikus, akiről tudjuk, hogy az 1120 körüli években a konstantinápolyi császári udvarban élt, lefordította görögről latinra két görög egyházatya, Maximus és Ioannes Damascenus munkáinak egyes részleteit, mégpedig egy olyan kéziratból, amely a pásztói apátság birtokában volt (MORAVCSIK 1970, 121). A fordítás Pannonhalma számára készült, a fordító művét Dávid apátnak ajánlotta: *Reverendissimo parti et domino David archimandritae celeberrimo Cerbanus promptum cum dilectione servitium. Cum nuper ab excellentia sanctitatis vestrae licentiatum Pastuchi, sicut praedixeram, monasterium adissem, quosdam libros ibi sancti Maximi philosophi simul ac monachi reperi, de quibus aliquos tractatus Deo prosperante transferre, sanctoque gregi, quem pascitis, destinare disposui* (TEREBESSY 1944, 8). Dávid apát, akit Cerbanus archimandritának nevez, 1131–1151 között volt Pannonhalma apátja, Cerbanus tehát csak ez időpontban készíthette fordítását. Valamely okból Dávid apát engedélyét kérte pásztói útjához. A történeti szakirodalomban a legutóbbi időnkig bizánci monostorként tartják számon ez adat alapján a pásztói apátságot (ZALÁN 1926, 48; SZIGETI 1940,; TEREBESSY 1944,; IVÁNKA 1940, 211–217; PELZER 1948, 384–385; MORAVCSIK 1953, 61; BORONKAI 1966, 140–142; MORAVCSIK 1970, 121; 144–145). Mezey László szerint e monostor Szent Miklós tiszteletére volt szentelve¹ (MEZEY 1968, 268; MEZEY 1979, 127–128). Az a tény, hogy egy apátság könyvtárában görög egyházatyák könyveit őrzik, önmagában még nem bizonyíték arra, hogy az apátság is görög rítusú lenne. Ha figyelembe vesszük, hogy Cerbanus Pannonhalmáról Dávid apát engedélyével jött Pásztóra, ugyanilyen joggal gondolhatunk arra, hogy bencés apátság állt

a XII. század harmincas éveiben Pásztón. Az ásatás eredményei e feltevést látszanak igazolni.

A bencés apátságot 1190-ben átvették a ciszterek. A történeti adatokban az nem szerepel, hogy egy már meglévő monostor került a ciszterci rend kezébe, csak azt tudjuk meg a rendi Annalesekből, hogy 1190-ben Pilisről települve jöttek a ciszterciek Pásztóra (JANAUSCHEK 1877, 192; VONGREY 1967, 117: — *Pastro, in d. Agriensi, Agria. Abbatiam de Pastro, Deiparae dicatam Virginii, fundatam asserunt anno Domini 1190. Filia Pelisii. Invenio quoque appellari Parstuch et Paschuch*. BÉKEFI 1898, I. 50–51). Az apátság kegyura a király volt egészen 1265-ig, amikor István ifjabb király a kegyuraságot a Rátót nembeli István mesternek, az ifjabb királyné főlovászmesterének adományozta (*Item patronatum Monasterij de Pastuch ad nos similiter pertinentem eidem Magistro Stephano et suis hereditibus contulimus pleno iure* — WENZEL 1873, XI. 548). 1270-ben V. István azt a kiváltságot adta még, hogy a saját, valamint a kegyurasága alá tartozó pásztói egyház népei felett István mesteren kívül sem a nádor, sem más bíró nem ítélezhet (SZENTPÉTERY 1943, II. 1974). Ezt a kiváltságot 1272-ben IV. László is megerősítette (SZENTPÉTERY—BORSÁ 1961, 2324).

A ciszterci monostor első név szerint ismert apátja Egyed, aki udvarispánjával, Pásztói Miklóssal együtt peres ügyek kapcsán a Várad Regestrumban (1205–1235) többször szerepel (BÉKEFI 1898, I. 59–60). A ciszterci rend fegyelme, rendje fölött a citeauxi atyaapát és a Citeauxban évenként tartott rendi nagykáptalan örködött. A nagykáptalan visítatorokat küldött ki oda, ahonnan visszaéléseket, hibákat jelentettek. Így jött a clairvauxi és a trois-fontainesi apát 1232-ben Pilisre és Pásztóra. E vizsgálat a pilisi apát letevését eredményezte (BÉKEFI 1898, I. 60–61). 1275-ben leváltották a pásztói apátot, aki azonban fellebbezett a rendi nagykáptalanhoz. Ekkor a pontigny, a clairvauxi és a trois-fontainesi apátot küldte a nagykáptalan az ügy felülvizsgálatára (*Auctoritate capituli generalis de Pontigniaco, de Clara-Valle et de Tribus-Fontibus abbatibus committitur, ut ad domum de Pastouc accedentes, per se vel per alios inquirent diligenter et fideliter, si ea, quae in depositione fratris J. quondam abbatis de Pastouc continentur, vera sint*. BÉ-

KEFI 1898, I. 61—62). A vizsgálat eredményét nem ismerjük.

A pásztói konvent egy ideig hiteleshelyként is működött (WENZEL 1873, XII. 692—693).

A XIV. század elején a pápai tized kapcsán halunk az apátságról. Blondelus pásztói apát eskü alatt erősítette, hogy az apátságnak nincs több tiszta jövedelme évi 20 márkánál, amiért is 1333-ban 112 garast, 1334-ben 70, 1335-ben 80 garast fizetett az apátság pápai tizedadóul (MONUMENTA VATICANA HUNG. SER. I. Tom. I. 203, 325, 356).

A ciszterci monostorok már Nagy Lajos korában országszerte zavaros viszonyok között éltek, ezért Lajos király a nagykáptalantól kért segítséget a helyzet felülvizsgálatára. Waldsteini Sigfrid reini apátot bízta meg a vizsgálat elvégzésével, aki minden jelentősebb magyar monostorban járt, és 1356-ban Pásztóra is eljutott. Itt az apáton kívül még két szerzetest talált. Az évi jövedelmet 140 ft-ban állapította meg, és elrendelte, hogy még ezen kívül négy szerzetes legyen a monostorban (BÉKEFI 1898, I. 70—71). Talán végrehajtották e rendelkezést, mert 1387-ben egy eskütételnél három pásztói szerzetes nevét olvashatjuk: Henrik, János és Tamás neve szerepel (IPOLYI 1865, XI. oklevél).

Pásztó város fénykorát Zsigmond idejében élte, aki hűséges híve, Tari Lőrinc kérésére 1407-ben „Pastho oppidum”, továbbá a pásztói apátságnak Pásztón lakó népei és jobbágysai számára ugyanolyan jogokat és kiváltságokat biztosított, mint amilyen a budai polgárokat megilleti (O. L. Dl. 98261).

Érdekes adatot tartalmaz Pásztói Jakab 1428-ban kelt végrendelete, aki 200 juhából 40-et a Szűz Mária tiszteletére szentelt pásztói apátságra hagyott.² Ezen kívül egy Vereszegh és egy Zegh nevű lovat hagyott a pásztói apátra, azzal a kikötéssel, hogy legalább fakerítéssel vegyék körül a sírját, és hogy a lovak árából javíttassák ki a Szent Péter oltár fölötti boltozatot (*ut puta palefridus Vereszegh et equus magnus Zegh dicti. Et palefridus reliquatur domino abbati tali ratione, quod idem dominus abbas, si non potest aliter, ad minus ligneo cancello sepulcrum meum premunire teneatur, et etiam boltam supra altare sancti Petri de precio eusdem reformare teneatur* O. L. Dl 43771). Ez az első híradásunk a pásztói apátsági templom egyik részletéről.

A hazai ciszterci monostorok a XIV—XV. században még rendezetlenebb viszonyok között éltek. Legtöbbször nem is szerzetes, hanem világi pap — commendator vagy gubernator — állt az apátságok élén. Mátyás király megkísérelte a magyar ciszterci monostorok újjászervezését. Kérésére a rendi nagykáptalan hármass bizottságot jelölt ki olyan feladattal, hogy a német apátságokból kérjenek szerzeteseket a magyar monostorok reformálására. Így került 1480-ban Mulich Henrik Ebrachból a pásztói apátság élére, de betegsége miatt három év múlva vissza kellett térnie Ebrachba (BÉKEFI 1898, I. 83—88).

Mátyás halála után a ciszterci monostorok szét-hullása megállíthatatlan volt. A végső pusztítást a reformáció és a török hódoltság jelentette. A Boldogságos Szűzről nevezett pásztói apátságnak Lukács nevű apátját 1502-ben és 1503-ban említik egy peres ügy kapcsán (BÉKEFI 1898, I. 90., 459—460), de ugyanerről a Lukácsról 1698-ban feljegyzik, hogy a heiligenkreuzi monostorban halt meg 1568-ban (BÉKEFI 1898, I. 91). Ugyancsak Heiligenkreuzban találjuk a pásztói apátság Péter nevű szerzetesét 1526-ban (BÉKEFI 1898, I. 90). Úgy tűnik tehát, hogy a pásztói monostor a mohácsi vész után elnéptelenedett.

A XVI. században Pásztó erősségként szerepelt. Az 1546. évi országgyűlés meghagyta a királynak, hogy az ellátásról gondoskodjék, vagy ha szükséges, rombolja azt le. 1551-ben a törökök elől visszavonuló királyi hadak az erősséget felgyújtották, és a város nagyrészt felégették (VASS 1939, 12; GENTHON 1954, 326). 1552-ben Pásztó már török kézen volt és hosszú ideig megszállt terület maradt (FEKETE 1968, 5—6).

A pásztói apátság birtokain a XVI. század folyamán az egri püspökség és világi birtokosok osztozkodtak. Az apáti címet a XVII. század elejétől királyi adományként commendatorok bírták, akik

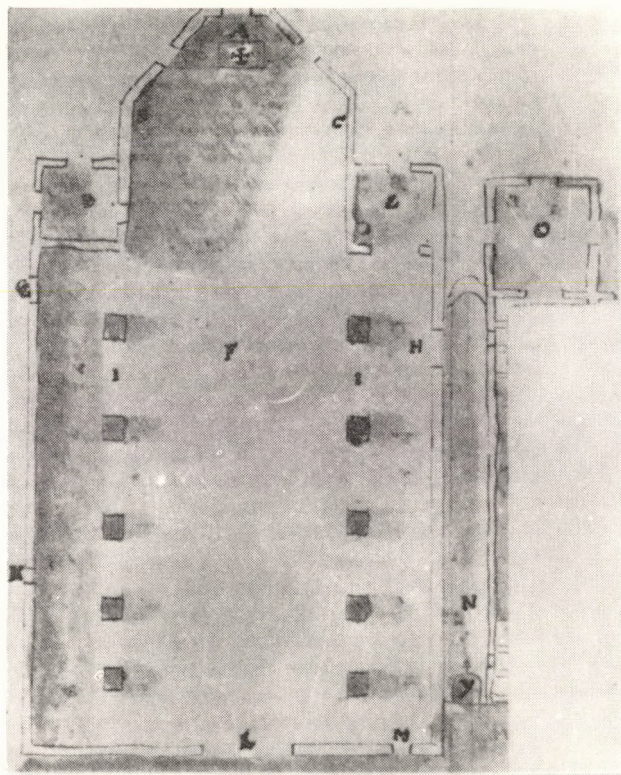

1. kép Maietynsky Wencel 1699-ben készített rajza a monostorról (Békefi után).

Abb. 1 Die Skizze Wenzel Maietynsky's aus 1699 über das Münster. (Nach Békefi.)

többszöre az egri vagy a nyitrai kanonokok közül kerültek ki. Az 1614-ben kinevezett Sembery Istvánnak II. Mátyás király kötelességévé tette, hogy az apátság templomában — melyből ekkor már csak a falak is félig álltak — elegendő papot tartson, ha ez a török torkában lehetséges (BÉKEFI 1898, I. 90—93).

Változott az apátság helyzete, amikor 1690-ben Zolnay Andrászt ültették a pásztói apáti székbe. Arra törekedett, hogy — részint vásárlással és zálogolással, részint az apátságtól elidegenített földek visszapertelésével — növelje a birtokállományt. Kölcsönügyletei révén szoros kapcsolatba került a wellehrádi (Morvaország) ciszterci apátsággal (BÉKEFI 1898, I. 102—121., 131—132). A pásztói apátságot ismét a ciszterci rend kezére akarta juttatni, és halála előtt maga is belépett a rendbe. Az apátság megtekintésére érkezett kíséretében Pásztóra 1698-

2. kép A monostor 1699-ben készített alaprajza

Abb. 2 Der Grundriss des Münsters aus 1699.
(Nach Békefi.)

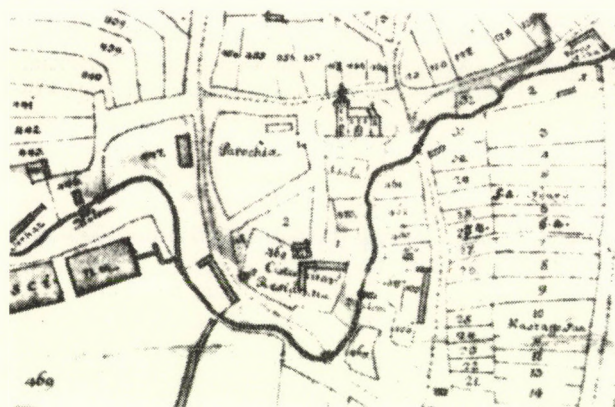
ban Wellehradból Nezorin Flórián perjel és Maieytinsky Wencel senior, akik rajzot és leírást készítettek a középkori apátság romos épületeiről (1—2. kép). A Békefi által idézett latin szöveg szerint: *Templum itaque hoc sacri ordinis Cisterciensis solide aedificatum fuit, et quidem ex meris quadratis lapidibus sine incrustatione, ... estque ruinatum ad dimidium fenestrarum, quae angustae et oblongae*

more antiquo fuisse videntur. Fenestrae vero in choro, seu presbyterio sunt tres magnificae, stant adhuc a fornice, quae corruit, oblongae usque ferme ad aram altaris maioris, cuius unius fenestrae una pars sicuti et una columna navis ecclesiae. ... Praeter muros templi media ex parte iam fere ruinosos, turrim et partem aliquam inferioris conventus nihil apparet, sed sub terra rudera reliqua conventus sunt sepulta ... Hoc monasterium Beatae Mariae Virginis de Paszto nihil amplius aedificii habet, nisi inferiorem partem conventus respicientem versus meridiem, ubi capitulum cernitur, cuius non ita pridem fornix lapidea corruit ... Stat etiam turris quadrata solide ex quadro lapide aedificata ... Templum est ex quadrato lapide, sed superiores lapides deciderunt. Amplius aedificii monasterii videre est nihil ... Ara maioris altaris est enim ex lapidibus quadratis; nunc autem ex cavata et ex parte ruinata. Tabernaculum, aut reconditorium Sanctissimi Sacramenti altaris ciradis ex lapide circumdatum nunc est actu. Faldistorium pro pontificante et ministris in muro tanquam thronus columnis lapideis et ciradis adornatum. Sacristia, cuius muri sunt ut plurimum diruti. Capella Sanctae Crucis, uti notare licuit ex pictura imaginis S. Joannis Evangelistae sub cruce stantis adhuc modice apparentis. Navis ecclesiae cum columnis intermediis ... Columnae quinque pedum in crassitudine, quarum una corruit ... Porta maior ecclesiae ciratis lapideis adornata. Porta minor ex parte maioris portae ad ecclesiam. Ambitus a ianitorio monasterii ruinatus totaliter ... Capitulum, cuius fornix lapidea non pridem ante corruit ... Porta ad cellaria subtus conventum, quae de facto stant, et supra crescit gramen abunde ... (BÉKEFI 1898, I. 56). E szöveg és a két ránc maradt, 1699-ben készült rajz alapján viszonylagos képet kaphatunk a középkori ciszterci apátságról, amely, mint a forrásokból kitűnik, félig romokban állt.

A monostor XVII. század végi állapotát az 1765-ös tanúvallomásokból is ismerjük. Ekkor 60—80 éves pásztói lakosokat kérdeztek meg, hogy milyen volt a monostor állapota a XVIII. század eleji helyreállítás előtt. Elmondásuk szerint a romépületben akkor még „kőbótok” álltak, vagyis bolthajtásos szobák. Az épület egykor emeletes volt, amelynek felső traktusát nagy ablakokkal Benke Pál még látta. Nem messze volt egy kőpince az új rezidencia templom felőli kapujánál és régi pince van az épület alatt is. Erki Pál úgy tudja, hogy az egyik kőbolt a barátok sütőháza volt. A torony a rezidencia klostrom felőli végében állott. Régi falmaradványok többfelé voltak a földben (Veszprém megye Levéltára, Zirci apátság Archivum vetus-E. 386.: BÉKEFI 1898, III. 259—277). Egy 1702-ben készült feljegyzés szerint: „Ugyancsak a ház (a monostor) mellett emelkedik a ciszterciek hatalmas temploma, sekrestyével és szentéllyel, Sarlós Boldogasszony tiszteletére szentelve” (BÉKEFI 1898, I. 146).

Zolnay András halála után I. Lipót 1702. november 6-án a pásztói apátságot minden tartozékával és jogával a wellehradi ciszterci rendháznak adományozta és Nezorin Flóriánt nevezte ki apáttá (BÉKEFI 1898, I. CCXLIX. sz. oklevél, 674–677). Az oklevél a kolostor újjáépítését is előírja az új apátnak. A Rákóczi szabadságharc miatt csak 1715-ben kerülhetett sor az építkezés megkezdésére. Gontzik Pétert bízták meg az építkezés megszervezésével, aki 1715. február 21-én érkezett Pásztóra. Felméri a romokban heverő középkori monostor nagyságát (*immediate sequenti die mensuravi antiquam et ruinatam abbatiam, cuius latitudo a litera A. usque ad literam B. quae litterae videndae sunt in scheda, in qua delineata est ruderata abbatia et hic adiecta, est decem ulnarum Moravicarum est unius quadrantis, vel viginti quinque calceorum medii. Longitudo vero a foris mensurata a litera C. usque ad literam D. est viginti septem ulnarum et quadrantis unius, vel sexaginta trium calceorum et medii. A littera denique D. usque ad litteram E. est octodecim ulnarum, vel quadragintaquatuor calceorum. Hac itaque mensuratione visa, dignetur reverendissima dominatio vestra per nostrum murarium curare delineare in superiori condignatione quatuor cubacula excepta turri, quae valebit vel pro quinto cubiculo vel pro camera, sed debebit aliqua pars illius decuti... BÉKEFI 1898, II. 73. 1. jegyzet*). Eszerint a felhasználható középkori épület szélessége $10\frac{1}{4}$ morva öl, ill. 25 közepes láb = kb. 7,5 m, hosszúság $27\frac{1}{4}$ öl = $63\frac{1}{2}$ láb = kb. 20 m, a kettő közötti harmadik méret 18 öl = 44 láb = kb. 13,20 m³. L alakú alaprajzra következtethetünk ezen adatokból. Ilyen nagyságú épületben tehát az emeleten lehet csinálni négy szobát, és a toronyból is — az egyik rész leütésével — egy szobát vagy kamrát lehet kialakítani. 1716. júliusában vége felé közeledik az építkezés. Az emeleten 5 szoba, folyosó és a toronyból 1 kamra épült, a földszinten a konyha, kamrák, a torony alatt az éléskamra. 1717-re átnyúlóan pincét is építenek, a konyha és a torony alól kihordták a földet (BÉKEFI 1898, II. 74., 77–79).

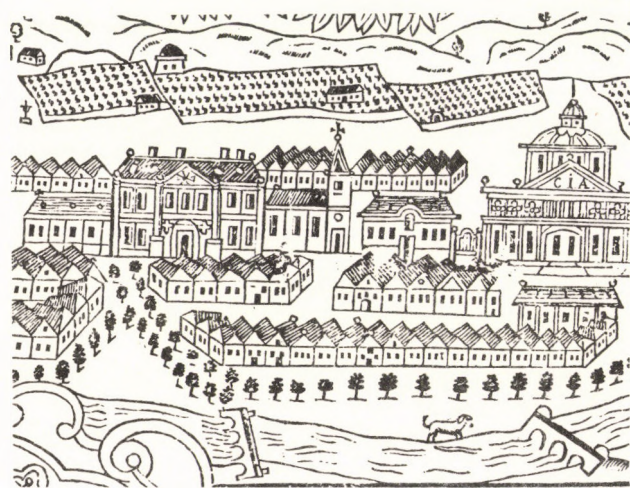
A rezidencia felépítését a gazdasági épületek egész sora követte. Istállók, ólak, pincék, serfőzők, pálinkaégetők épültek a rendház körül, jelezve, hogy jól szervezik az uradalmat (N. KISS 1970, 184–185). Rövidesen a templom építésére is gondolhattak. Gontzik Péter 1716. július 16-i értesítése szerint a régi templom rossz karban volt, pillérei közül kettő akkor dőlt le (BÉKEFI 1898, II. 394). November 29-i levelében azt írja, hogy a falak a boltozat tartására még állnak, kő a romokból könnyen előteremthető (BÉKEFI 1898, II. 394). Az 1725-ben elkezdett építkezés lényegében abból állott, hogy a régi szentélyt beboltozták és egy új sekrestyét állítottak (BÉKEFI 1898, II. 397–398). 1753-ban három oltárt állítottak bele (BÉKEFI 1898, II. 399). Egy 1764. április 26-i adat szerint a régi templomból hat pillér egészen, a faragott kövekből készült templomfalak még részben álltak (*Monaste-*

3. kép A kápolna rajza a ciszterci residencia előtt a község 1793-ban készített térképén.

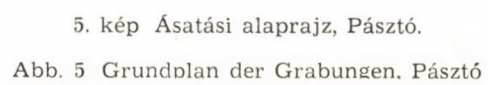
Abb. 3 Die Skizze der Kapelle vor der Residenz der Zisterzienser auf dem Plan des Fleckens aus 1793.

rium ordinis Cisterciensis dirutum, ecclesia pariter in ruderibus maiori in parte haerens apparet; verum ex antiquis lapideis columnis sex adhuc prostant; pars muri ex quadratis lapidibus erecta videntur, in circuitu eiusdem olim monasterium extitisse ex situatione loci et lapideorum fundamentorum e terra hinc inde etiam hunc apparentium cognosci potest. — BÉKEFI 1898, II. 398. 5. jegyzet). 1775. decemberétől volt előljáró Pásztón Beitler Metold (BÉKEFI 1898, II. 562) és 1778. okt. 2-a előtt leváltották az előljáróságból (BÉKEFI 1898, II. 440). 1779. január 1-én bizottságot küldtek ki Pásztóra az apátság viszonyainak és Beitler működésének felülvizsgálatára. A régi templomot romokban találta a bizottság. Beitler még az alapfalakat is kiszedette és rakásba hányatta. A nagy gyümölcsös kertben két halastavat készíttetett. Ide hordatott sok faragott követ a templom romjaiból (BÉKEFI 1898, II. 53).

4. kép A kápolna ábrázolása az 1824-es céhlevélén.

Abb. 4 Das Bild der Kapelle in der Zunfturkunde aus 1824.

1779. áprilisában hivatalosan megintették Plachy Cyrill pásztói előjárót, mivel Ő az elődje, Beitler Methód által a plébános fala mellé összehordott köveket nem vitette el (BÉKEFI 1898, II. 177). A köveket építkezés (templomépítés) céljából gyűjtötték össze. Ez az építkezés elmaradt, mert közben a ciszterci rend megkapta a jezsuiták egri rendházát, a gimnáziumot és templomot (BÉKEFI 1898, II. 435).

1787-ben II. József feloszlatta a — többek között — a ciszterci rendet is. Törölte a pilis-pásztói apátságot is (BÉKEFI 1898, II. 474). A feloszlítás után készített leltár a templomot elhagyatottnak, de jó állapotban levőnek írja le (*residentia hinc versus Parochiam prope est Ecclesia ordinis Abolitis Cisterciensium antea deserviens absque Turri. Internam illius Pavimentum est ex Asseribus constructum, tres Aras contineat chorum aequae ex asseribus erectum cum organo, ad unam portam, est capax circiter 400 hominum ad sinistram est Sacristia sub Fornice, ad dexteram vero... est introitus, est Fecka carens, et ruinosis Muratis laeribus consistens repositorium Scandularum et Asserum, Ecclesia ipsa est ex solidis et crassis Muris aedificata. Tectum Scandulis compositum in Statu commodo aestimatum...* O. L. Helytt. Inv. der in Hungarn aufgelassenen Klöster. A. 2766).

A község 1793-ban készült térképén (Pásztó, Helytörténeti Múzeum) még szerepel a kápolna rajza az L alkú rezidencia előtt (3. kép). Egy 1802-ben készült feljegyzés szerint „az emeletes apáti residentia... szomszédságában kert és pusztá (deserta) kápolna, melyben jelenleg építőanyagot tartanak” (BÉKEFI 1898, II. 521).

1802 után az újjászervezett apátság visszakapta birtokai egy részét, amelyet az egri gimnázium vezetésével megbízott ciszterciek bérbeadtak (BÉKEFI 1898, II. 523—524.; N. KISS 1970, 191). A kápolna és barokk épület klasszicistává alakított rajza szerepel egy 1824-es pásztói céhlevélen (Pásztó, Helytörténeti Múzeum) (4. kép), de — mivel a bérlőknek nem volt rá szüksége — a múlt század elején lebontották. A község 1844-ben készült részletes térképén már nem szerepel. A barokk rendház körül pázsitot és díszkertet ábrázol a térkép (Heves megye Levéltára, Eger, U 287. 1844).

A monostor feltárása

A barokk ciszterci kolostorépület helyreállítása 1965-ben kezdődött, Lombár Pál építész tervei alapján. A helyreállítást megelőzően került sor a kutatásra, melynek célja a középkori apátság helyének rögzítése, majd a tereprendezéssel kapcsolatosan a monostor teljes feltárása volt. A kutatást 1965—68 között végeztük.

Amint az előzőekben ismertetett barokk forrásokból kitűnik, a barokk kolostorépületet a középkori apátság romos falaira építették rá. A múlt század első felében is állott még az a kápolna, amit a kö-

zépkori apátsági templom szentélyéből alakítottak ki. Az 1793-as térkép a barokk kolostorépületet L alakban rajzolja és az épület északnyugati sarkánál tünteti fel a sokszögzáródású kápolnát (3. kép). Itt volt tehát a szentély, a templomhajó ettől nyugatra keresendő. Kutatóárkokkal tájékozódunk a falak helyzetéről, a szintviszonyokról, majd szelvényrendszerrel tártuk fel a monostor területét. Néhány helyen — ahogyan a későbbiekben látni fogjuk — a körülmények nem tették lehetővé a teljes feltárást. Ezen kívül meg kell említenünk, hogy a tereprendezést gépi erővel végezték, és a középkori diadalív vonaltól nyugatra eső részen, valamint a monostor területén a felső 30—40 cm-es réteget dóssal nyesték le.

Az 1. sz. kutatóárkot a barokk épület nyugati végében jelöltük ki. Ebben az árokban meg kellett volna találnunk a templomhajó északi és déli falát, és a monostor egyes részeit, mivel az árok átmetsette a területet (5. kép). Három középkori, kelet—nyugati irányú falat találtunk, melyek a monostorhoz tartoztak. A templomhajó helyén csak törmelék volt, egészen a bolygatatlan talajig.

Helybeli lakosok elmondása szerint a barokk épület északi oldalának közepén 1963-ban vízvezetékcső fedtetésekor kriptát találtak. Ezen a részen nyitottuk a 2. sz. kutatóárkot, melyben valóban megtaláltuk a kriptát. A dongaboltozatos kriptába az utolsó betemetés a XVIII. században történt. Bronz rozettadíszes koporsódarabokat találtunk, 1750(?)-es évszámmal, valamint bőrcipő maradványokat. A kriptá északi falának végében megtaláltuk a főszentély falát, ettől északra félköríves mellékszentélyfalat tártunk fel. Az így nyert adatok birtokában szelvényrendszerrel feltártuk az apátsági templom szentélyét. Érdekes alaprajzú, több periódusból álló templom szentélyrészlete bontakozott ki: két félköríves mellékszentély között egy egyenesen záródó főszentély alapfalait találtuk (6. kép). Ez a korai periódus, véleményünk szerint egy bencés

6. kép A szentély alapfalai feltárás után.

Abb. 6 Die Grundmauern des Chors nach der Grabung.

7. kép Az északi mellékszentély és a sekrestye alapfalai.

Abb. 7 Die Grundmauern des nördlichen Seitenchors und der Sakristei.

apátság templomának szentélye, és a továbbiakban bencés templomként említjük. Ezt később kelet felé bővítették. A bővített részt ciszterci periódusként tüntetjük fel.

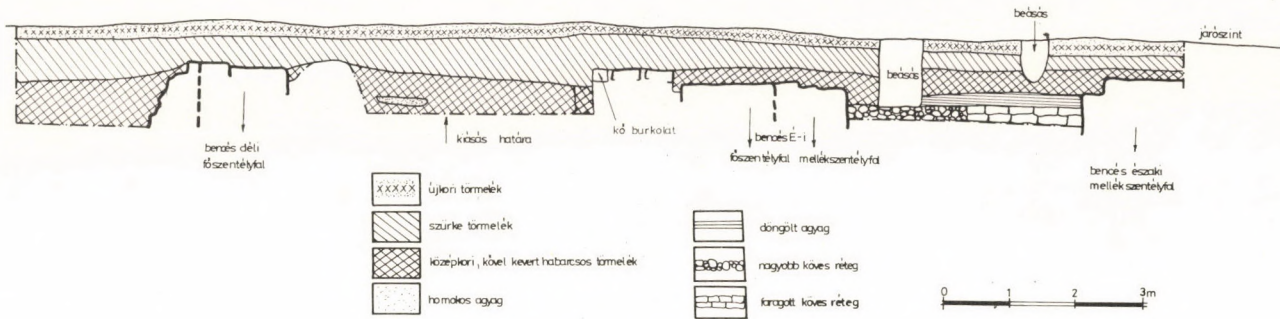
Az északi mellékszentély enyhén patkóíves. Falazásmódja: a szélén keskeny kváderkövekből rakott fal, közepén apróköves falmag, erősen meszes habarcsba rakott kövekkel (7. kép). Ez a habarcs rendkívül jól elkülöníthető a későbbi építkezések habarcsanyagától. Szinte alig van benne homok, annyira meszes, és erős. Két-három sor felmenőfalat is találtunk, és a korai padlószint jól megfigyelhető volt (8. kép, A—A metszet). A kváderkövek mérete: $30 \times 20 \times 15$ cm. A faltetőtől számítva 1,80 m mélységben van a szentélyfal alapozási mélysége. A félköríves szentélyfal külső és belső oldala mellől, a korai padlónívót jelölő döngölt agyagrégteg alatti köves rétegből (8. kép) XII. század elejére keltezhető edénytöredékek kerültek elő⁴ (9. kép 1, 2; 10. kép 5, 6).

A félköríves szentélytől észak felé tartó falról feltételeztük, hogy az első keresztházhoz tartozik. Az itt nyitott XVII. sz. szelvényben feltártunk egy 5,60 m hosszú északi falat (7. kép), melynek külső oldala mellől XIII. századi és XIV. századi edénytöredékek kerültek elő⁵ (9. kép 18; 10. kép 7). A felső rétegben egy 1625-ös lengyel poltúra, III. Zsigmond lengyel király pénze feküdt. A szelvény kibontása után tisztázódott, hogy ez az északi helyiség nem az első periódushoz tartozik, nem annak keresztháza. Világosan látszott, hogy hozzáépítették a korai templom északi falához (11. kép). A félkörív folytatásában megvan a hajó északkeleti szög-

lete, és az északi hajófal egy szakasza is nyomon követhető. Mellette ásva, a hajófal folytatását ke-restük nyugati irányban, de sajnos alapozásig kisedték az északi hajófalat. Csak törmeléket találtunk. A régészeti leletanyag azt mutatta, hogy a fentebb tárgyalt északi helyiséget a XIII. század elején építették a korai templom északi falához. Északnyugati szögletét és nyugati falát nyomtalanul eltávolították a barokk bolygatáskor. Ez a helyiség lehetett a középkori sekrestye, amelyet az 1699-ben készült leírás említ.

A korai főszentély egyenes záródású, és egybeépült a két félköríves mellékszentéllyel. Falai azokkal kötésben épültek. Falazásmódja is hasonló: $30 \times 20 \times 15$ cm-es kváderek között erősen meszes habarcsban apróköves falmag van (6. kép). Délkeleti sarka épségben megvan, északkeleti sarkát megbolygatták, amikor nagy halom csontot ástak el mellette. Feltehetően a főszentélyben lévő kriptából szedték ki a csontvázakat, és ez feltehetően a barokk átalakításkor történt. A dongaboltozatos krypta keskeny, lapos kváderekből készült, erősen meszes, szinte homok nélküli habarccsal (12. kép). Északi fala az egyenes főszentély északi faláig, keleti fala a főszentély keleti faláig tart, délen a főszentély középtájáig terjed (13. kép). Délen nyíltott a bejárat, amely $1,20 \times 1,00$ m-es, lépcsőszerűen kialakított nyílás. A szentély kőburkolata, amely — mint az A—A metszet mutatja (8. kép) — a korai periódusból származó feltöltési rétegen fekszik, ebből következően — véleményünk szerint — a ciszterci bővítésből származik — takarta a kriptanyílást, illetve a kősor délen a nyíláshoz igazodik (14. kép). Magassága 1,40 m, alja sárga homok. A $2,50 \times 1,80$ m méretű kriptában legfeljebb három halott számára volt hely, s a benne talált maradványok XVIII. századiak. Mindez — bár a boltozat és oldalfal kőmérete és habarcsa a középkor felé mutat — megkérdőjelezi a krypta korai keltezését,⁶ de teljesen nem zárja ki azt.

A korai déli mellékszentély szintén félköríves volt. Falazásmódja: két kvádorsor között apróköves falmag, erősen meszes habarcsba rakva. A ciszterci nagybővítéskor a félkörív belső kvádorsorát kisedték, csak az apróköves falmag maradt meg, és így mégjobban láthatjuk a fal szerkezetét (14. kép). A ciszterci periódusban a déli mellékszentély belső része félköríves volt. Ezt érzékelteti az 1699-es alaprajz is (2. kép), csak itt a mellékszentély melletti folyosó keleti végét jelöli félkörívesnek. A korai félköríves szentélyfal külső síkját hozzáfalazással négyyszögűvé alakították, és így nyerték az egyenes záródást a déli mellékszentélynél, amelynek keleti falához támpillér csatlakozik. Alatta az első periódushoz tartozó téglasír van, amely ma már feltáratlan a rajta lévő támpillér miatt. A szentély kutatása közben a felső rétegből XVI—XVII. századi mázas fazék és tál töredékek, a mélyebb rétegből — az elbontott korai szentély feltöltési rétegéből — XIII. századi edénytöredékek kerültek elő.⁷

8. kép A—A metszet.

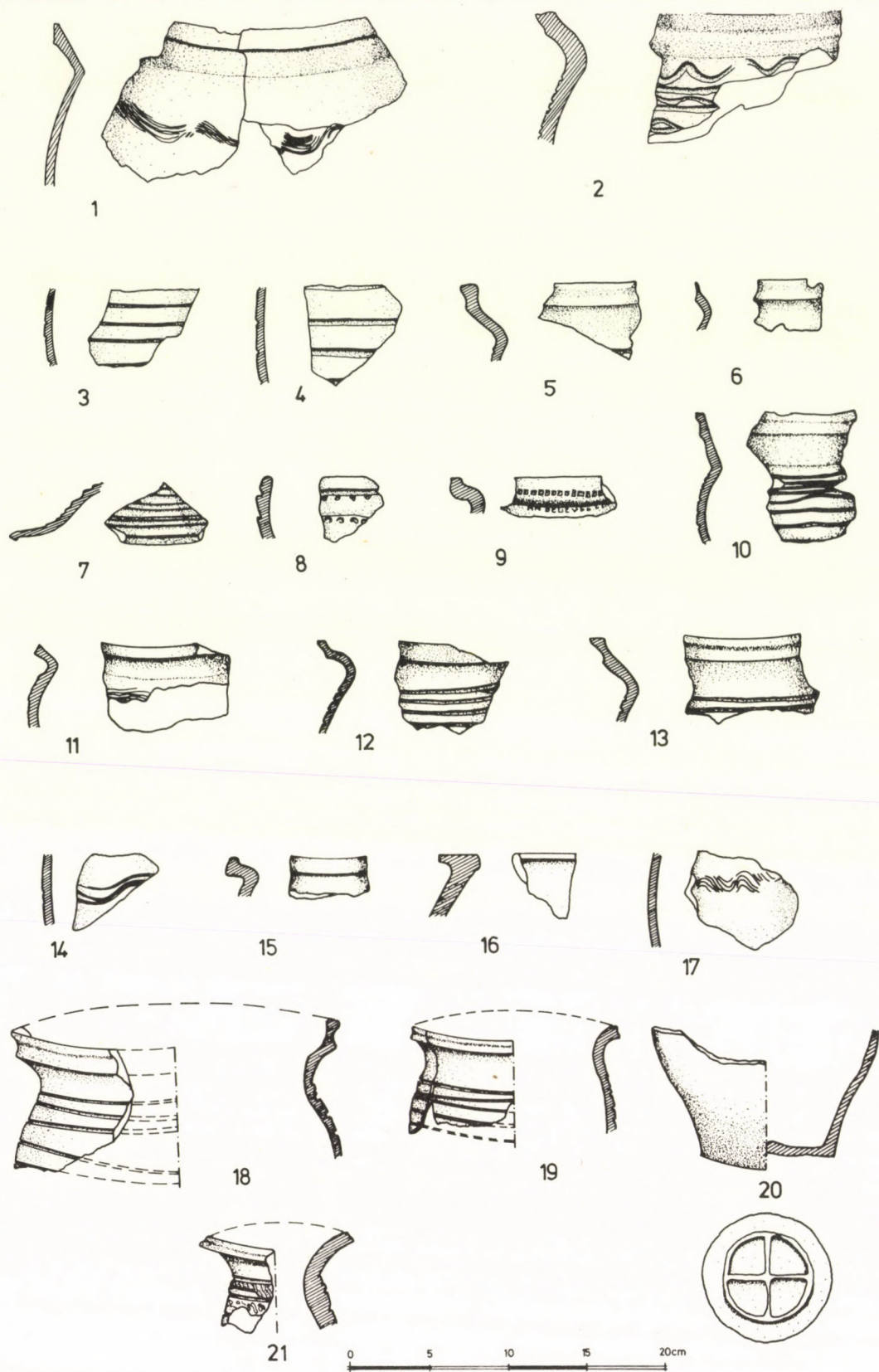
Abb. 8 Schnitt A—A.

A félköríves déli mellékszentély falát koravaskori urantemetőre építették rá. A szentély belsejében fekete, zsíros réteget bontottunk, ebben voltak a pili-nyi kultúrába tartozó urnadarabok és kisebb edények töredékei⁸ (10. kép 2, 3, 4). A félköríves szentély elbontása után — a padlónívó feltöltésének megfelelően — az apszis zárófalát is megemelték, a beépítésre közép- faragott küszöbkövet tettek. Ettől keletre, a szentély belsejében falazott kősr nyomai voltak (15. kép). A sírt kirabolták, csupán néhány bolygatott csontot találtunk itt. A falazott sír keleti részét is kiszedték, még alapjaiban sem maradt itt meg a fal. A félköríves szentély déli falától 0,50 m-re van a délkeleti hajósarok, és a déli hajófal is megmaradt itt egy kis szakaszon (16. kép). A kép jól mutatja a korai fal szerkezetét. Középről az apróköves falmagot kiszedték. Nem volt kereszt-ház délen sem.

Az ún. ciszterci átalakításkor mintegy 0,50 m-rel megemelték a szintet, az elbontott korai szentély-falak törmelékéből (8. kép A—A metszet; 17. kép B—B metszet). Az apszisokat záró falak későbbi beépítése és így a megemelt szint legjobban az északi félköríves apszisnál látszik (7. kép), de jól kivehető a déli apszisnál is, amint az előzőekben a falazott sír ismertetésénél már kitértünk rá (14—15. kép). A főszentélynél az apszist záró fal közepén gyengébb minőségben maradt meg, viszont megmaradt a déli diadalív pillérének alapja, a szentélylépcső részlete, és előtte a hajó kőburkolatának néhány köve, mögötte a déli bencés mellékszentély diadalív pillérének alapja (18. kép). Az elbontott korai szentélyek törmelékére rátett kőlapburkolat jónéhány helyen megmaradt a főszentélyben (5. kép). Keltezéséhez hozzásegíthet, hogy a II/III. szelvény találkozásánál, az északi metszetsfalból — a padló alatti rétegből — XIII. századi edénytöredékek, köztük egy cserépbogrács peremtöredéke, került elő⁹ (9. kép 15., 16). Az egyenes záródású főszentély és a két mellékszentély közé épült be a ciszterci főszentély északi és déli fala. A félkörívre ráépült a ciszterci északi mellékszentély északi fala (11. kép). Ez a fal nem faragott kövekből, hanem apró

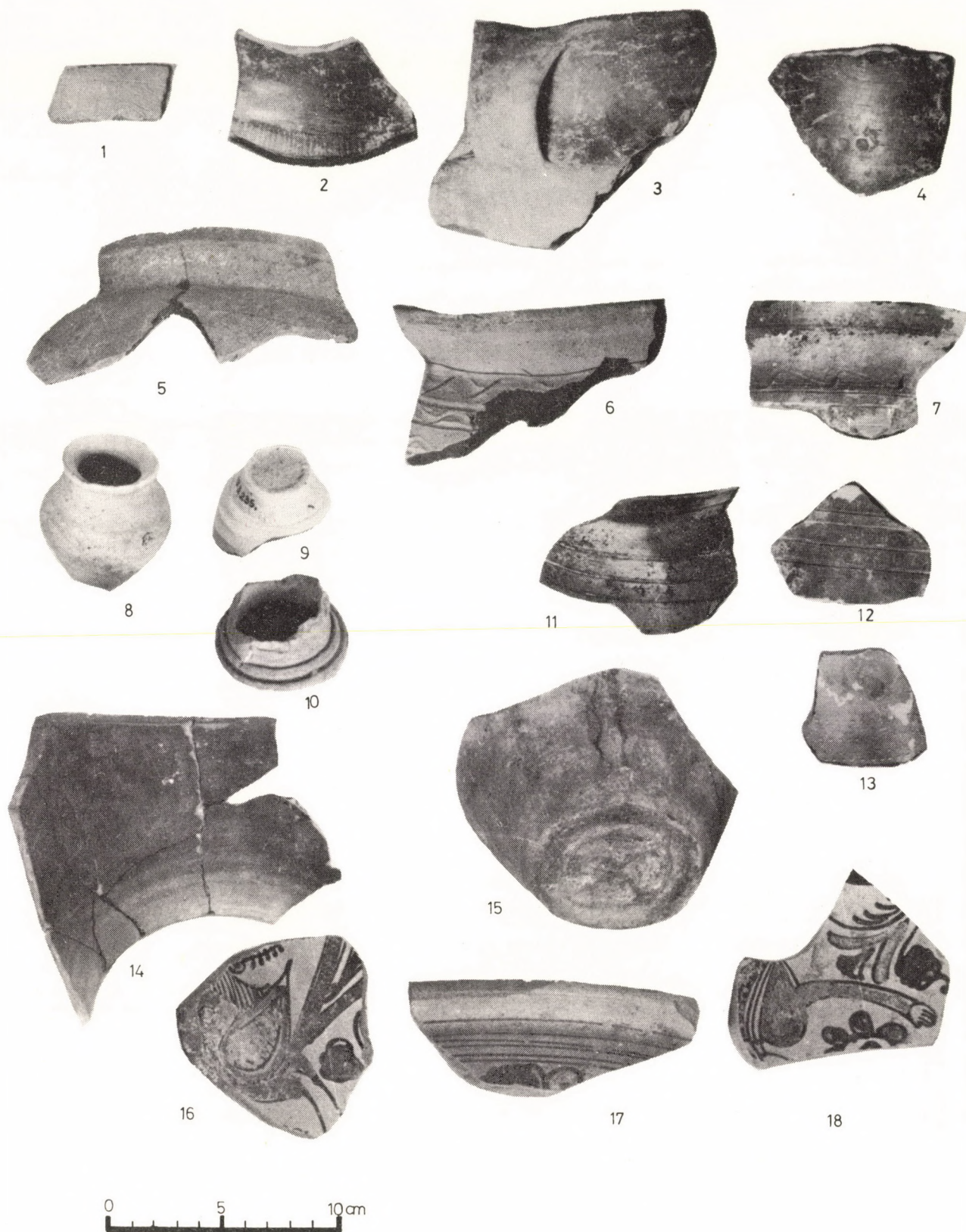
kövekből készült. Habarcsában több homok és kavics van, mint az első periódus habarcsában. A mellékszentély egyenesen záródik. Északkeleti belső szögletében néhány padlóburkoló téglát is megmaradt. A külső északkeleti sarkon támpillért találunk, melynek alapfala mellől XIII. századi cserepek kerültek elő.¹⁰ A mellékszentély és a főszentély találkozásánál az északi oldalon csak mélyen az alapozásban maradt meg a fal. A XIII. szelvény közepén, a főszentély északkeleti sarkában kis méretű, vörös színű ablak mérmű töredék került elő.¹¹ A főszentély keleti részén megtaláltuk az 1699-ben is említett főoltár négyszögű kőalapját (5. kép). Feltehetően a középkori oltár alapja, hiszen a kétszékű középkori kőpadló lapjai — melyek a főszentély keleti végében épségben megmaradtak (19. kép) — közreveszik az oltárlapot, ahhoz igazodnak. Az 1699-ben készült rajz is itt — a főszentély keleti falához közel — tünteti fel az oltáralapot (2. kép). Nem lehetetlen, hogy a barokk oltár alapjául is felhasználták. Úgy tűnik, a barokk átalakításkor a középkori szintet hagyták meg, a kőpadlót csak kijavították a hosszúság téglával. A főszentély a nyolcszög három oldalával záródott. A sarkokon nagyméretű támpilléreket tártunk fel, egy — helyenként két — sor a felmenő falból is megmaradt (19. kép). A fal alapozása mély, a megmaradt faltetőtől számítva 2,10 m mélységben értük el az alját, a délkeleti támpillér déli részén, mert a terület mellett az ásatás ideje alatt is használatos út miatt másutt nem tudtunk ásni. A középkori járószint alatti rétegből, az alapfal mellől XIII. századi cserepek kerültek elő.¹² A főszentély déli falát újkori bolygatáskor kiszedték. A déli mellékszentély egyenesen záródik, belseje, mint láttuk, félköríves volt, a korai mellékszentély belsejének lefaragása miatt.

A szentélynagyobbítás falszerkezete és habarcsanyaga teljesen egységes periódust mutat a mellék- és főszentélyeknél egyaránt. Lényegesen rosszabb minőségű, homokkal és kavicssal kevert kötőanyagba rakott kőfalak alkotják a bővítést, amely a mellékszentélyeknél nem szabályos, a két mellékszentély nem egyforma nagyságú. Már a korai periódus

9. kép Az ásatáson talált fontosabb leletanyag. (1 : 4)

Abb. 9 Die wichtigsten bei den Grabungen gefundenen Funde. (1 : 4)

10. kép Az ásatásos előkerült fontosabb leletanyag. (1 : 4)

Abb. 10 Die wichtigsten bei den Grabungen gefundenen Funde. (1 : 4)

11. kép A bencés templom ÉK-i hajószöglete és az erre épített ciszterci fal.

Abb. 11 Die NO-Ecke des Schiffes des Benediktinerkirche und die darauf gebaute Zisterziensermauer

két félköríves mellékszentélye sem volt egyforma nagyságú, a déli félkörív nagyobb volt. Ebből következik, hogy a bővítésnél is szélesebb, de rövidebb a déli mellékszentély. A támpilléres, a nyolcszög három oldalával záruló főapszis inkább a XIV. századi átépítésre mutatna, és arra gondolhatnánk azért is, mert a sokszögű szentély sarkaiban boltozattartó támaszok nyomai egyértelműen nem mutatkoztak, a boltozat tehát feltehetően konzolos megoldású volt. A ciszterci építészetben nem idegen a sokszögzáródású főszentély. Példaképpen említhetjük a franciaországi obazini és léonceli apátsági templomot (DIMIER 1962, 163—184., 219—221), és főképpen a kerci (cirtai) ciszterci monostor templomának sokszögzáródású, támpilléres, XIII. század elején épült főapszisát (ENTZ 1963, 122). Boltozattartó támaszok nélküli, konzolos boltozatot is ismerünk a XII—XIII. századi ciszterci építészetben. Ilyen például a léonceli és noirlaci (Franciaország) templom szentélye (DIMIER 1962, 53; 55; 99. kép), a la bussièrei (Franciaország), a koprzywnicai (Len-

gyelország) apátsági templomok szentélye (MEER 1965, 46; 523. kép), és a sort folytathatnánk. A kőlapok alatti középkori réteget a cserépbogrács és a másik cseréptöredék egyértelműen a XIII. század elejére keltezi, s ez a kőpadló a sokszögű főszentélyhez igazodik. Úgy tűnik tehát, hogy a sokszögű főszentély és a két egyenes záródású, de nem egyforma nagyságú mellékszentély a ciszterci átépítés eredményeképpen, a XIII. század elején keletkezett. A barokk építkezések leírásánál láttuk, hogy 1725-ben a régi szentélyt beboltozták, s csak egy sekrestyét építettek hozzá. Eszerint a középkori padlószintet hagyták, amint az előzőekben már láttuk, és csak téglaburkolattal pótolták. Ezért nem találtunk más burkolatot, és ezért van e padlón a barokk bontási törmelék. A déli mellékszentélyt feltehetően nem építették be. Ennek a faláig terjedt a téglapadló. A déli mellékszentélytől keletre talált, nagyon rossz minőségű barokk falak feltehetően kerítésfalak voltak. A barokk templom nyugati zárófalát nem találtuk meg. Sekély alapozása lehetett, mert sem a

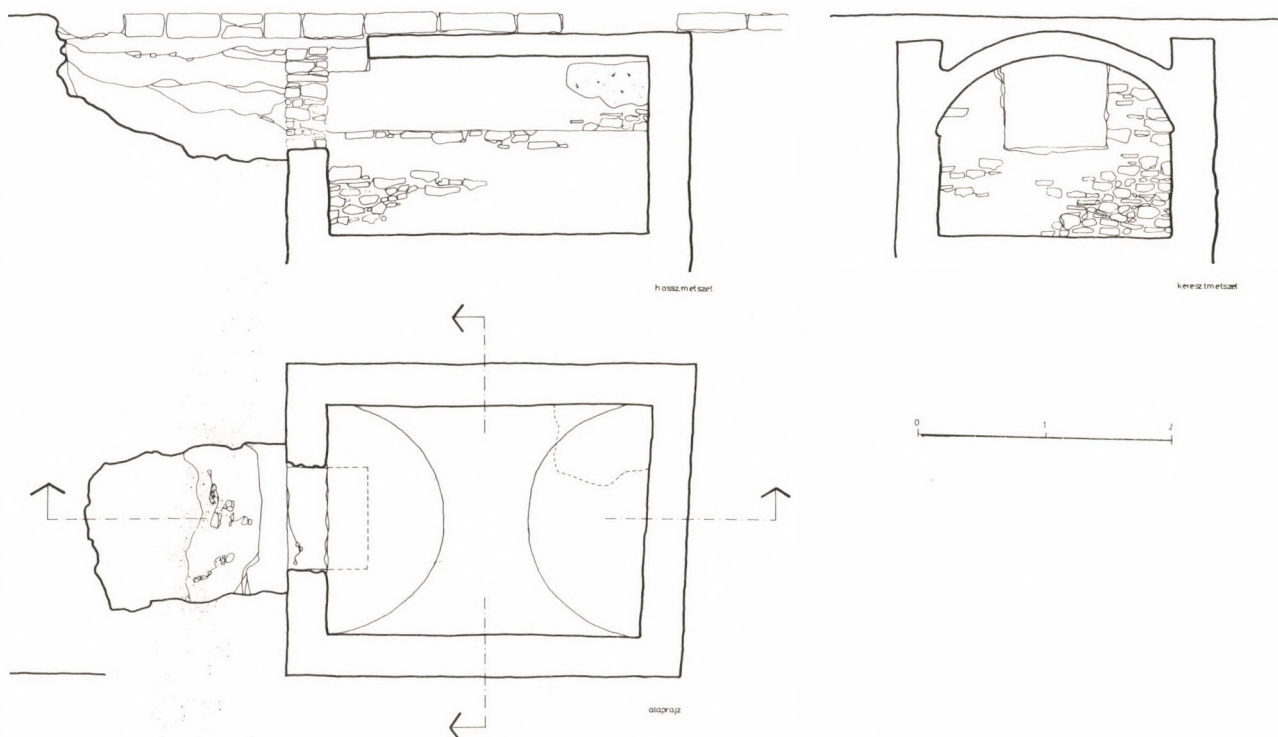

12. kép A kriptanyílás és a boltozat részlete.

Abb. 12 Öffnung der Krypta und Teil der Wölbung.

3. sz., sem a 12. sz. kutatóárok metszetében nem találtuk nyomát. Feltehetően a dóser tüntette el, amely a diadalív vonalától nyugatra eső részből mintegy 0,40 m mélységig lenyeste a földet. A diadalív vonaltól nyugatra, mintegy 2 m-re látszó téglaburkolat, amely egyszinten van a szentélyburkolattal, feltehetően még a barokk templomhoz tartozott (6. kép).

A ciszterci főszentély megmaradt déli diadalív pillérének vonalában jelöltük ki a 3. sz. kutatóárkot, melyben a hajó déli pillérsorát reméltük megtalálni. A 28 m hosszú árokban, mely inkább a korai mellékszentély diadalívének vonalába esett, csak törmeléket találtunk, teljesen felbolygatott területet. Ugyancsak a templomhajó kutatására nyitottuk a 6., a 12., a 15. és a 16. sz. kutatóárkot. A 6. sz. kutatóárokban az északi része húzódott a hajdani templomhajóban. Habarcsos, laza, egyöntetű építési törmeléket találtunk benne, csontokkal keverve, falnyomok nélkül. Ugyanezt találtuk a 15. sz. (20. kép C—C metszet) és a 16. sz. kutatóárok templomhajóba eső részén is. 1764-ben hat pillér és a templomfalak nagy része még állt, 1779-ben azt írják, hogy Beitler Metold előljáró még az alapfalakat is kisse-

13. kép A kripta alaprajza és metszetei.

Abb. 13 Grundriss und Schnitte der Krypta.

14. kép A főszentély és a déli mellékszentély

Abb. 14 Hauptchor und südliches Nebenchor.

dette (BÉKEFI 1898, II. 53). Az északi hajófalak helyén törkölygyűjtő és erjesztő vermet tárt fel 1968-ban Nováki Gyula. E verem a XVIII. század második felében készült, és a ciszterci apátság gazdaságához tartozott (NOVÁKI 1970, 177—182; N. KISS 1970, 183—192). A déli hajófalból, mint láttuk, semmi sem maradt. A 11. sz. *kutatóárokban*, a legalsó alapozási sorban került elő egy falrészlet, a templom nyugati hajófalának egy darabja. A templom tengelyében, a főhajó közepén találtuk. Feltehetően a nyugati kapu alapfala, és ezt alátámasztja a falcsonton lévő pillérszerű kifalazás is (21. kép). Erősen meszes, szinte homok nélküli habarcsanyaga alapján joggal feltételezhetjük, hogy e fal már az első periódusban megvolt, ebből következően a benépes templom nyugati zárófala is itt volt. A nyugati fal kutatására a továbbiakban nem volt mód. Az északnyugati részen az iskolaudvar beton támpil-

15. kép Kirabolt falazott sír a déli mellékszentélyben.

Abb. 15 Ausgeraubtes gemauertes Grab in dem südlichen Nebenchor.

16. kép A korai déli hajófal megmaradt szakasza.
Abb. 16 Der erhaltene Teil des früheren südlichen
Schiffmauers.

lére akadályozott, a délnyugati rész alatt a domb aljából nyílóan egy újabbkori pince húzódik.

A barokk kolostorépület nyugati részén leszűkített mértékű kutatásra nyílt alkalmunk. 11×4,60 m méretű pince húzódik az épület nyugati szárnya alatt, amelybe a kocsibehajtótól nyugatra nyílik a bejárat. Nagy kerülővel juthatunk le a pincébe, amelynek falai 1,80 m magasságig négyszögű kövekől rakottak. Innen indul a téglaboltzat. Az épület földszinti alaprajzának áttekintésekor feltűnt a nyugati helyiség falainak relatív vastagsága. Feltűnően vastag — 1,60 m — volt a nyugati fal északi része, kb. 3 m-es szakaszon az északnyugati saroktól számítva, vagyis az épületszárny déli részén húzódó pince északi faláig. E falon kívül a helyiség többi fala is vastagabb volt a többi válaszfalnál (1,00 m). Az ezen falak által közrefogott négyzet azonban önmagában nem sokat bizonyít, mert a nyugati részen az épület déli és északi fala is 1,00 m vastagságú. Az 1,60 m széles fal külső nyugati részéről hiányzott a vakolat. A falszövet nem mutatott középkori falat, sem pedig elválás nem látszott benne. Az itt ástott 4. sz. *kutatóárokban* az alapfalakat is megvizsgáltuk, és ebből az derült ki, hogy az alapozásban elválás ott mutatkozik, ahol

a már az 1. sz. árokban megfigyelt két középkori fal csatlakozik a barokk falhoz. Az 1,60 m-es falvastagságot figyelembe véve tűztük ki a nyugati helyiség belsejében a 8. sz. *kutatóárkot*, amelyben a barokk északi fal belső síkjától 2,5 m-re falat találtunk. A fal 1,00 m széles, belső oldalán 0,30 m-es alapozási kiugrása van, alapozási mélysége 0,80 m. Az alapozási padkával egy mélységben (22. kép D—D metszet) téglapadlót találtunk, mely 26×18×5,5 cm-es téglákból készült. A fal belső síkja és a középkori templom déli falának külső síkja közötti távolság 3,50 m, ami elvben megfelel egy folyosó szélességének. A középkori téglapadló fölött — bontási törmeléken — van a barokk téglapadló, majd az újkori cementburkolat. A fal belső síkjától 0,80 m-re megtaláltuk a pince északi falát, amelyre ráfut a barokk téglapadló. Itt nyilvánvalóvá vált, hogy ez egy korábbi, középkori fal, nincs összefüggés a barokk építkezés alkalmával utólag épített pincefallal. Az 1,00 m széles falat a nyugati szárny többi helyiségében is kibontottuk (9, 10. sz. *kutatóárkok*). Keleten a lépcsőfalat követhető, nyugaton a már említett 1,60 m széles fal déli végében dél felé fordul. E fal az előző periódus faragott köveiből épült (24. kép 1). 14 db élszedéses hevederbordát szedtünk ki a falból, melynek homokkal és kavicssal kevert habarcsanyaga az általunk cisztercinek nevezett periódus habarcsanyagához hasonlítható. A bordák élszedései a homlokoldallal nagyjából azonos szélességűek (23. kép 6, 6/a), és az egyiken kereszt alakú illesztő jegyet figyelhetünk meg.

Lássuk, hogyan vethető össze a feltárt rész a barokk építkezés leírásaival és az 1966-ban készült felmérési rajzokkal. Gontzik Péter Wellehrádba küldött elég részletes jelentései alapján azt gondolhatnánk, hogy a ma is álló rendház tömbjét a középkori épület képezi erősen kijavítva, de nagyrésztében felhasználva. Ezt azonban az 1966-ban vako-
lat nélküli barokk épület egyértelműen cáfolta. A falak egységes képet adtak, elválás nélkül, a középkori faragott köveket falazóanyagként használták fel, téglával vegyítve. A másik ellentmondás az, hogy az 1699-es leírásban, mint egyetlen ép kolostorszárny, a keleti szerepel, ez viszont a felépített barokk rendházban nyomtalanul eltűnik, anélkül, hogy valaha is említésnek lebontását, vagy azt, hogy a barokk építkezéskor figyelmen kívül hagyták. Gontzik, miután megadja a középkori épület mére-

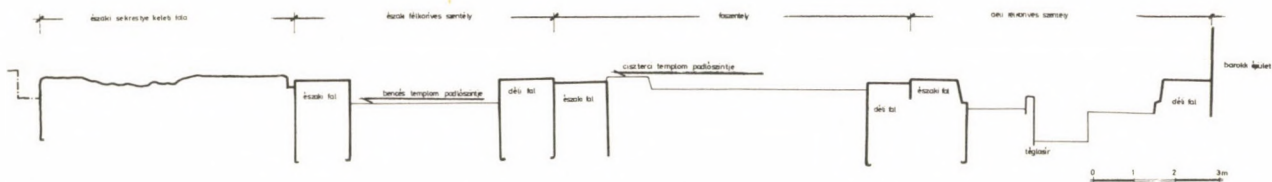

Abb. 17 Schnitt B—B bei der inneren Seite des Triumphbogens des Chores.

18. kép A ciszterci főszentély diadalívének alapjai a szentélylépcsővel és a hajó kőburkolatának maradványa.

Abb. 18 Der Grund des Triumphbogens des Hauptchores der Zisterzienser mit der Chortreppe und Reste des Steinbodens des Schiffes.

teit, rögtön azt írja, hogy ilyen nagyságú épületben az emeleten 4 szobát lehet csinálni, azon kívül a toronyból is, az egyik rész leütésével egy szobát vagy egy kamrát (BÉKEFI 1898, II. 77). Ugyanezt később megismétli: két kisebb és két nagyobb szobát említ, és a toronyban a felső rész leszámításával a földszinten és az emeleten egy-egy szobát. Ez utóbbi alkalommal még azt is megjegyzi, hogy a rendház megépítését úgy tervezi, hogy a meglévő falakhoz nem adnak semmit (BÉKEFI 1898, II. 73). Végül is ebből, a mai épület tanúsága szerint, semmi sem lett: 1715 és 1717 között, míg a ház készült, hol ennyi, hol annyi szobáról hallunk. A tervrajz hol már készen van, később még csak most fog készülni, és mindez arra mutat, hogy időközben változtatásokat eszközöltek az építkezésnél. Az említett fő elmentmondások a mai és a középkori épületrészek között ebből adódnak. Az építkezés 1715. aug. 27-én indul. Október 5-én a falak már emeletig készen állnak. Ebből arra gondolhatunk, hogy mégis csak jelentősen átrakhatták a falat, ha a munka ennyi időt vett igénybe. Az emeleten felépül 3 szoba,

3 kályhalyuk, folyosó és a toronyban lévő kamra (helyesebben talán inkább a torony helyén, alapozásának felhasználásával épült részen), míg a földszinten a konyha, a cselédség lakása, kamrák és a torony alatt az éléskamra. Az építkezés akadozik. Gontzik eleinte remélte, hogy 1715-ben be tudnak költözni, míg végül 1717-ben készülnek el. Közben adódnak változások, az eredeti tervben nem szerepel a pince. 1715. decemberében arról hallunk, hogy készül a pince, a munkások hordják ki a földet a konyha és a torony alól. Az építkezés befejeztével Gontzik az alábbi helyiségeket említi: 5 szoba öt szerzetesnek, 1 ebédlő, 1 konyha (BÉKEFI 1898, II. 79). Ennyi helyiség csak akkor fér el, ha a keleti szárny is felépült ekkor. A földszinten lévő szép boltozatos helyiségek és a teljesen egységes külső falazat ezt bizonyítja. Az 1966-os, tehát helyreállítás előtti alaprajz helyiségsorát nem tudjuk azonosítani a középkori kolostorral. A hevederbordákból rakott fal által kirajzolt helyiség, valamint a barokk épület keleti részén feltárt, és részleteiben a későbbiekben ismertetendő keleti helyiség azonban nagy-

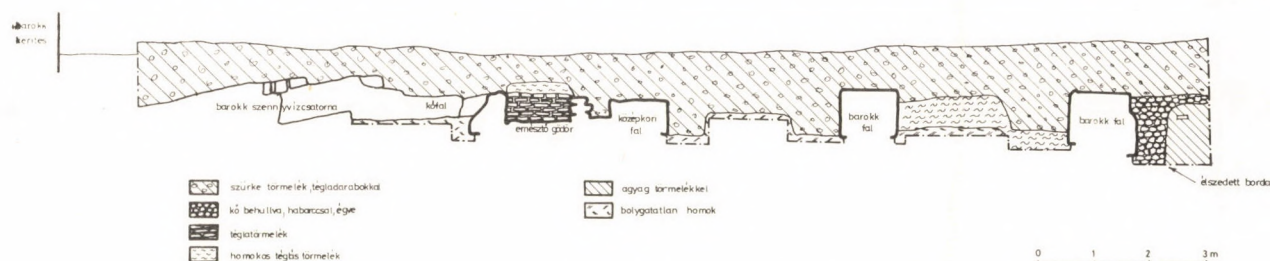

19. kép A sokszögzáródású ciszterci főszentély alapjai.

Abb. 19 Grundmauern des mehreckigen Zisterzienserhauptchores.

jából összevethető Gontzik 1715-ös felmérésének adataival. Az itt feltárt helyiség — az 1,00 m-es déli falig — 7,5 m, ami megfelel a Gontzik által adott szélességnek, a hosszúság a keleti szárny falával együtt 24,80 m, Gontziknál méterre átszámítva 20–22 m, míg a helyiség hossza a lépcsőfalig 13 m, ami a Gontziknál szereplő harmadik méretnek (kb. 13,20 m) felel meg. Ez a három adat valóban egy L alakú épületet rajzol ki. Ez pedig csak úgy képzelhető el, ha a faragott kövekből rakott helyiséget a toronnyal azonosítjuk, amelynek nyilván nem a tetejéből, hanem az oldalából vágta le. Az is felte-

vésünket bizonyítja, hogy e helyiség alatt van a pince, amelyet 1715-ben utólag mélyítették ki, a barokk forrás szerint a torony alól hordva ki a földet. A mellette feltárt 3,5 m széles téglaburkolatos folyosó megfelel az 1699-es rajzon a templom és a kolostor között feltüntetett folyosónak. Ha ez így van, akkor a falból kiszedett hevederbordákat vagy az első (bencés) periódushoz tartozónak kell gondolnunk, vagy a tornyot később, az ún. ciszterci periódus után, de mindenképpen a középkorban építették. A barokk épület helyreállítása közben a kőművesek jónéhány faragott követ bontottak ki a nyugati szárny átalakított helyiségeinek barokk falából. Élszedett ajtókeret darabot, háromszög alakú (egyik oldala nem zárt) kőfaragó jellel (23. kép 1, 1/a). A már említett + alakú illesztő jel (ami elég általános) található a székesfehérvári román bazilika kövein (VAN DE WINCKEL 1979, 99), Jákon a déli pillérsoron, a diadalíven, az északi apszison, a déli kapu fölötti ablakon (VAN DE WINCKEL 1979, 88), Bélapátfalván, Zsámbékon a hajó harmadik pillérén (VAN DE WINCKEL 1979, 79; 101). A gyulafehérvári székesegyház kőfaragó jegyei között is előfordul (ENTZ 1958, 101). A nem teljesen zárt háromszögre legközelebbi példa a lébenyi északi mellékhajóból és északi apszisról ismert (VAN DE WINCKEL 1979, 89). Zárt, nagyjából egyenlő oldalú háromszögű kőfaragó jelet ismerünk Pilisszentkeresztről, a hajó pilléreiről (VAN DE WINCKEL 1979, 94), az esztergomi királyi palota fülkájéről, a győri katedrálisból (VAN DE WINCKEL 1979, 86, 87). A gyulafehérvári székesegyház kőfaragó jegyei között is előfordul (ENTZ 1958, 101). Profilos kötőredékek (23. kép 2, 2/a, 4, 4/a), oszloptöredék (23. kép 3, 3/a) került elő a nyugati szárny pincelejáró melletti helyiségének válaszfalából. Hasonló formákat látunk a zirci ciszterci apátság XIII. századi faragványai között (HÜMPFNER 1964, 128), és a pilisszentkereszti ciszterci apátság faragványai között (GEREVICH 1977, 158. 3. kép). A 43 cm magas, enyhén ívelt bélletdarab profilja is XIII. század eleji formát mutat (23. kép 8). Mintegy 6 db olyan bordát találtunk, ahol az orrtag nélküli körte tag két vékony, de fejlett hengertag között jelenik meg. A barokk épület nyugati részén falból és kőmennyből bontották ki, valamint a pince északi falá-

20. kép C—C metszet, a 15. kutatóárok keleti faláról.

Abb. 20 Schnitt C—C von der Ostwand des Suchgrabens Nr. 15.

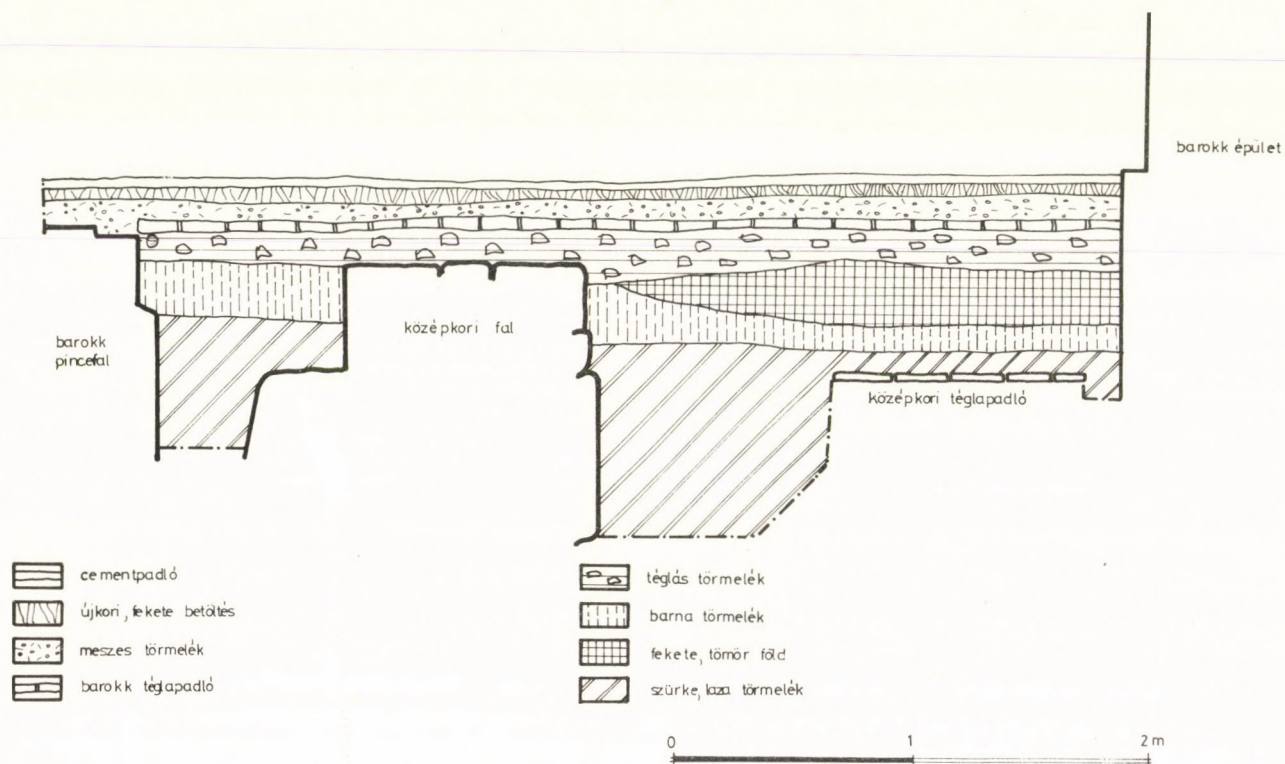
ból, a szellőzőablak fölötti részből. 2 db díszként a kolostorépületet övező falra volt elhelyezve. Egy darab záradék nélküli, a bordák átmetszéséből alakult zárókövet is kibontottak a barokk válaszfalakból (23. kép 7, 7/a, 24. kép 2). Az orrlemez nélküli körtetagos, két hengertag között megjelenő bordatípus legközelebbi párhuzamait Gyulafehérváron láthatjuk. A székesegyház főhajójának a kereszt-hajó felé eső utolsó boltszakaszának bordái szinte teljesen ilyen profilúak (ENTZ 1958, 46. 33. kép, 61, 55. kép). E bordák a második székesegyházhoz tartoznak, amely a XII. század utolsó negyede és a XIII. század első harmada között épült, és amelyen a XIII. század elején ciszterci hatásokat magába olvasztó műhely dolgozott. A gyulafehérvárihoz teljesen hasonló bordázat található az esztergomi kőtár egyik, valószínűleg a székesegyházból származó heveder részletén (ENTZ 1958, 84), és a pilisszentkereszti ciszterci monostor területéről is ilyen bordák kerültek elő, azzal a különbséggel, hogy kétoldalt nem aláágott pálca, hanem élszedés függ össze a horonnyal (GEREVICH 1977, 3. kép). Az élszedéses hevederbordák analógiáit is megtaláljuk a pilisszentkereszti monostor faragványai között (GEREVICH 1977, 158. 3. kép). A veszprémi Gizella kápolnában együtt fordul elő az élszedett és a tagoltabb bordatípus két másik változata.¹³ A faragott kövek XIII. század eleji építkezésből származ-

nak, legközelebbi analógiáit a pilisi ciszterci monostor faragványai között találjuk, ahonnan a pásztói ciszterci monostor települt. Pásztón is feltehetően a monostorépület boltozatához tartozhattak a bordák, hiszen a barokk épület nyugati részéből kerül-

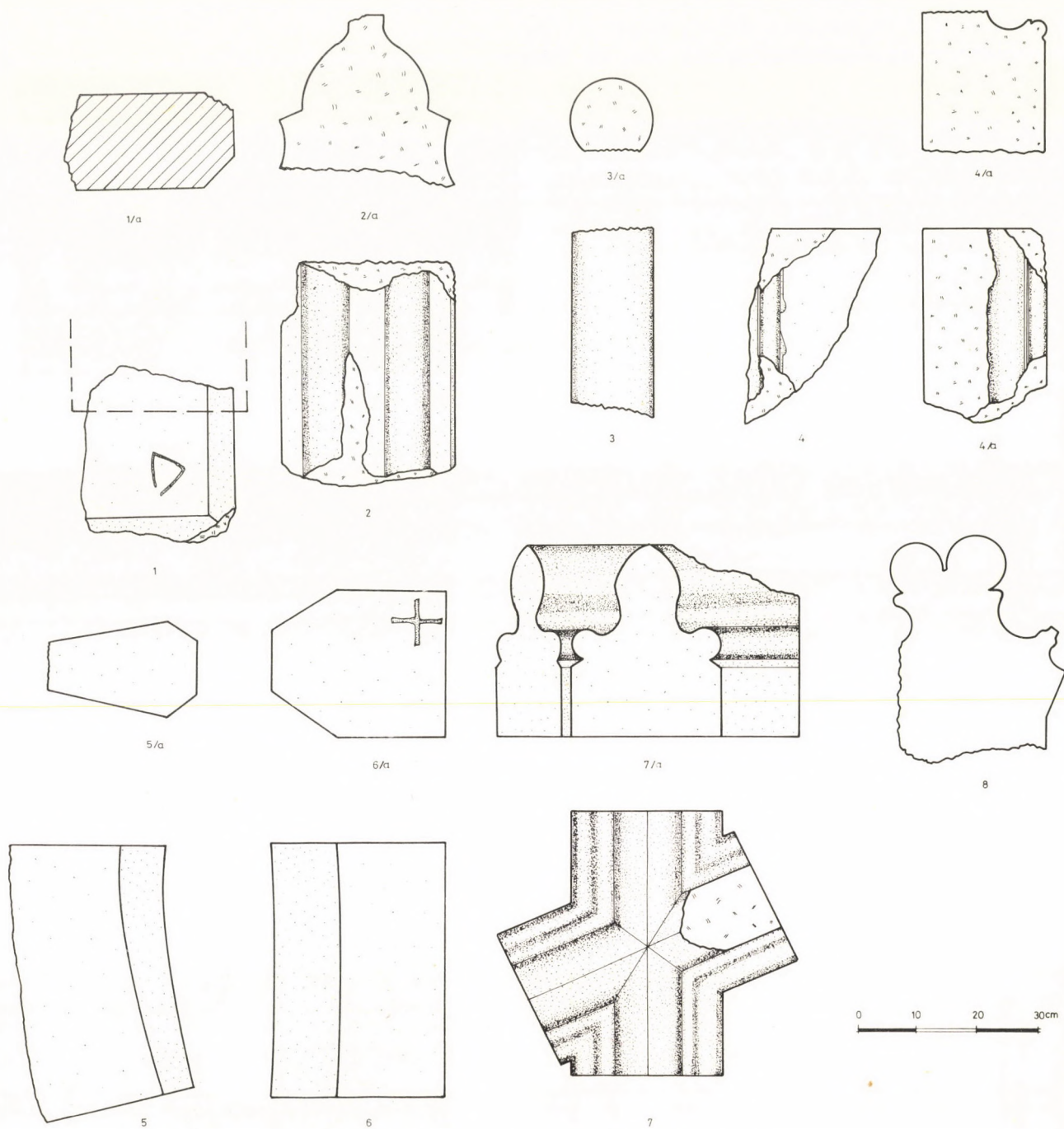
21. kép A nyugati fal maradványai a 11. kutatóárokban.

Abb. 21 Reste des Westmäuern im Suchgraben Nr. 11.

22. kép D—D metszet a 8. kutatóárok nyugati faláról.

Abb. 22 Schnitt D—D von der Westwand des Suchgrabens Nr. 8.

23. kép A feltáráson talált fontosabb faragott kövek.

Abb. 23 Die wichtigsten bei der Grabung gefundenen geschnitzten Steine.

tek elő legnagyobbbrészt. A XVIII. századi leírásokból tudjuk, hogy akkor még fennállott a monostor néhány boltozott helyisége. Problémát az élszedett bordák okoznak, amelyeket az — általunk toronynak feltételezett — épületrész falából bontottunk ki. Ha ezek a bordák valóban a XIII. század eleji

építkezéshez tartoznak, akkor a torony később, de még a középkorban kellett, hogy épüljön.

A monostor alapfalai szinte hiánytalanul kibontakoztak a kutatás nyomán. Az 5. sz. *kutatóárokban* feltártuk annak a folyosónak a folytatását, amelyet a barokk épület nyugati részén már megfigyeltünk,

és amely a templomot a kolostortól elválasztotta. A folyosót borító törmelék felső rétegében XVI. századi edénydarabok, alatta XII—XIII. századi edénytöredékek voltak. Találtunk egy neolitikus, az alföldi vonaldiszes kultúrába tartozó cseréptöredéket is¹⁴ (10. kép 1). A folyosón egy $5 \times 20 \times 35$ cm méretű téglából készült falazott sírt találtunk, bolygatott csontokkal. Feltártunk egy K—Ny-i irányba tájolt női csontvázat is (1. sz. sír), amelynek jobb vállára és mellkasára helyezve egy csecsemő csontvázat találtunk. E betemetés a szerzetesi élet megszűnte után, a XVII. században történnéhetett. A csontváz bal oldalánál egy hosszú, keskeny, lapos kő a folyosó padlószintjét jelölte (25. kép). Ezen kívül még három, többé-kevésbé bolygatott csontvázat tártunk fel a XX. szelvényben, a monostorudvaron (5. kép 2, 3, 4. sír). Mindegyik a középkori szint alatt feküdt. A XX. szelvény nyugati részén, a monostorudvaron a felső rétegben XIV—XV. századi edénytöredékek, fehér gótikus pohár töredéke, vizespalack nyaka feküdt, az alsó rétegben a XI. század végére, a XII. század elejére keltezhető fésűs hullámvonalas díszű edénytöredék került elő¹⁵ (PARÁDI 1963, 223).

A barokk épület nyugati fala előtt a folyosó keskeny fala mellett 1,30 m széles falat találtunk, amely négyszögű épület alapjait rajzolta ki. Északi fala, ahogyan a 4. sz. kutatóárokban láttuk, a barokk épület alá fut, déli fala a középkori monostor keleti szárnyához csatlakozik. Középen keskeny, szélén kváderekből rakott válaszfal van (26. kép). A fal habarcsanyaga és a körülötte talált leletanyag — köztük pohár alja¹⁶ (10. kép 10) — azt mutatják, hogy ez a vastag falú négyszögű építmény a második periódusban készült. Közelebbi rendeltetését nem ismerjük.

A barokk épület déli oldala előtt a 13., a 14. és a 18. sz. kutatóárokkal meghatároztuk egy nagyobb méretű helyiség nagyságát.¹⁷ A 13. sz. kutatóárok északi végében átégett törmelékréteget találtunk, melyben égett kövek voltak, köztük egy élszedett borda, átégve (27. kép E—E metszet). Három kelet—nyugati irányú barokk falat találtunk a kutatóárokban, és a déli végében téglaboltozatos csatornát, mely a domb aljának irányába vezet. A középkori keleti helyiség déli zárófalát is megtaláltuk. A 14. sz. kutatóárokban feltártuk a középkori keleti helyiség déli falát, melynek alapfala mellől, az árok közepe tájáról XI. század végére, XII. sz. elejére keltezhető fésűs hullámvonalas díszű edényperem került elő (9. kép 11). A fal keleti végében nagy égésrétegben átégett kváderköveket találtunk (28. kép F—F metszet). Ettől keletre már nem volt fal, a középkori monostor tehát itt zárult. Az árok felső rétegében XVIII—XVI. századi mázas edénytöredékeket, az alsó rétegben XIV. századi edénytöredékeket találtunk, és egy ekepapucsot.¹⁸ Az itt feltárt keleti zárófal rendkívül vastag. Egyértelműen ráépült a déli zárófal, az, amelynek alapozása mellől

1

2

24. kép 1. Élszedett hevederbordák másodlagos felhasználásban a 8. kutatóárokban;
2. Zárókő és körtetagos bordák.

Abb. 24 1. Abgekantete Gurtrippen sekundär eingebaut in der im Forschungsgraben N. 8. erschlossenen Mauer; 2. Schlussstein und Rippen mit Birnstabprofil.

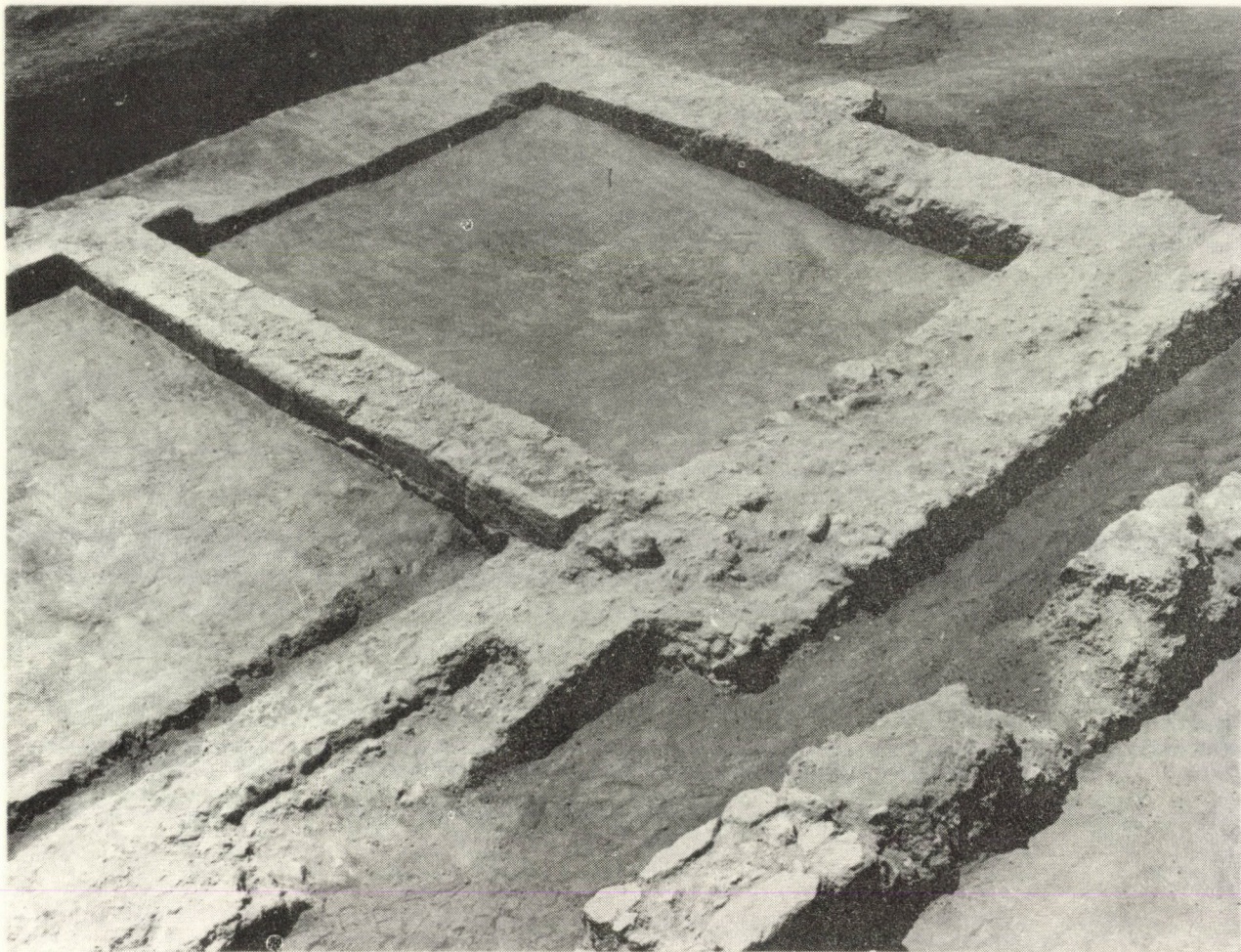
25. kép Az 5. a 6. és a 7. kutatóárokban feltárt falak.

Abb. 25 Die in den Suchgräben Nr. 5, 6, und 7 gefundenen Mauern.

a fésűs hullámvonalas díszű edénytöredék előkerült (29. kép). A 18. sz. kutatóárokban is megtaláltuk ezt a falat, egybeépítve a keleti helyiség északi falával (30. kép). Rendkívül furcsa ez a vastag fal, de más keleti zárófalat sem a 14., sem a 18. sz. árokban nem találtunk, sem a helyreállításkor végzett földmunka során, így el kellett fogadnunk a monostor keleti zárófalául. Teljes kibontásakor jól elkülöníthető volt, hogy alapjaiban ilyen vastag, a felmenőfal itt is 1,20 m vastagságban jelentkezett, mint a helyreállításkor teljesen kibontott nyugati zárófal esetében.¹⁹ Az 1793-as térképen jelzett L alakú barokk épületszárnyhoz tartozhattak azok a rossz minőségű barokk falak, amelyeket a 13. sz. kutatóárokban megtaláltunk. A teljes barokk alaprajz tisztázására az említett okok miatt nem volt mód.

A monostor nyugati részén több helyiségből álló gazdasági épületrész alapjait tártuk fel (5. kép, valamint 31. kép G—G és H—H metszet). Az északi

folyosó a 6. sz. kutatóárokban végetért, egy észak—déli irányú nagyobb helyiség keleti faláig tartott (32. kép). A 6. árok kiszélesedő részében vastag habarcsréteg alatt egy XVIII. századi meszesgödör mellett (melyhez tartozott az 5. sz. kutatóárokban feltárt vastag mészréteg, lásd 25. kép jobb oldali része) hamus, faszenes pusztulási réteget bontottunk, alatta egy meszes csík az előző periódus padlószintjét jelölte. E nagy nyugati helyiség nyugati falát a 15. sz. kutatóárokban találtuk meg, északi falát kiszédték. Feltehetően a templom déli faláig tartott. XII. század eleji leletanyag került elő a 15. sz. árok habarcs csíkkal jelölt padlórétegének mélységéből²⁰ (20. kép C—C metszet), míg a 16. árok déli végéből vörös színű bográcstöredék, átlukasztott pereme, valamint sötétszürke fazék alja, talpán kereszt alakú fenékbélyeggel²¹ (9. kép 20, 10. kép 15). Érdekes a cserépbogrács itteni előfordulása. Ezt az edényformát általában a letelepedő nomád életformához szokták kötni, zömmel a magyarok lakta te-

26. kép Négyoszögű épület alapfala a monostorudvaron.

Abb. 26 Grund eines viereckigen Gebäudes im Münsterhof.

ületen fordul elő, és az Észak-Magyarországi területéről alig ismert (FODOR 1975, 256, 263, valamint FODOR 1977, térkép melléklet). A pásztói monostor területéről ezen kívül viszont még egy helyről került elő, a II/III. szelvény metszetalából, zárt rétegből (9. kép 16).

A 7. sz. *kutatóárokban* e hosszú, közepén hevedérvvel osztott helyiség déli falát tártuk fel (25. kép felső része). Alapfalak kerültek itt elő, ezért az árokban le kellett ásnunk a középkori szint alá. Az alapfalak mellől a XI. sz. végére, a XII. sz. elejére keltezhető, fogaskerékkel benyomott díszű peremtöredék (9. kép 9), fésűs hullámvonalas díszű, sötét-szürke színű oldaltöredékek²² (9. kép 14, 17. — lásd PARÁDI 1963, 223) kerültek elő. Az árok nyugati részén feltártuk a monostor szélső nyugati helyiségének déli falát. A törmelékrétegből XIII. sz.-i edénytöredék (9. kép 13.), XIV. századi edényke töredéke került elő²³ (10. kép 9), valamint a XVI. század közepére keltezhető táltöredékek a felső ré-

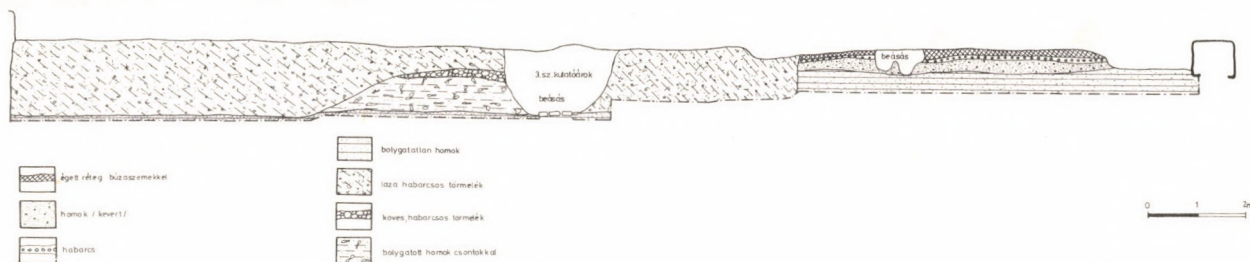
tegből (10. kép 16, 17, 18), a szomszédos XXV. szelvény területéről.²⁴ Itt az alsó rétegben egy XIV. századi díszedénytöredék feküdt (9. kép 21), a padlószint mélységében több fésűs hullámvonalas díszű, XI. sz. végi, XII. sz. eleji edénytöredékek voltak találhatóak.²⁵

A nyugati részen több helyiségben égésréteg volt megfigyelhető, melyből összesen 12 zsák égett gabonát szedtünk fel. A megfigyelt jelenségek a következők: a XXI. szelvényben feltárt helyiségben (a hevedertől délre eső részen) égésréteg volt megfigyelhető. Kb. 2×2 m-es területre terjedt ki ez a 15–20 cm vastag réteg. 5 zsák gabonát szedtünk innen fel. A gabonaréteg fölötti rétegből XIII. századi edénytöredékek kerültek elő.²⁶ Nyugat felé 2 m után megszűnik az égett réteg, itt nagy szemű kavicsos törmelék volt a felső rétegben, alul faszénnel kevert égett kövek voltak, köztük egy kváderkő (33. kép I—I metszet). A kavicsos réteg mellett egy 0,70 m átmérőjű gödör volt, melynek fala teljesen

át volt égve. Úgy tűnik, hogy az épületrész leégése után ástak itt egy gödröt, és az átégett, izzó törmelket, égett gerendákat ide kotorták be, azért van annyira átégve a gödör agyagos fala. Ezen kívül égett gabona, faszén, átégett szeg és néhány XII–XIII. századi edénytöredék került innen elő²⁷ (9. kép 6, 8, 10. kép 12, 13). A XXI. szelvény déli részén az égésrétegben tiszta égett gabonaszemek voltak, árpa, búza vegyesen, föld alig volt közöttük. A XXI. szelvény melletti XXVII. szelvényben, vagyis a nagy nyugati helyiséget osztó hevederlaptól északra is találtunk égett gabonát. A XXVI. szelvényben — ahol a monostor délnyugati szélső helyiségét tártuk fel²⁸ — szintén találtunk égett gabonaréteget. A szelvény északi határát képező faltól déli irányba terjedt ez a réteg, szabálytalan formában. Középen volt a legvastagabb az égett réteg, itt kb. 30 cm vastagságban tiszta, földdel nem kevert búza és árpaszemek voltak. A déli részen, az égett réteg fölött XIII. századiedénytöredékek feküdtek.²⁹ Sárgás-fehér színű, keményre égett edénytöredékek, csigavonalban bekarcolt vízszintes vonaldísszel (9. kép 3, 4, 5, 7, 10, és 10. kép 11.) (PARÁDI 1963, 223). A metszeten jól megfigyelhető volt a gabonaréteg elhelyezkedése (34. kép K–K metszet). A bolygatatlan réteg fölött padlószintet jelző homok volt, ezen egy faszén réteg mutatta a helyiség leégett

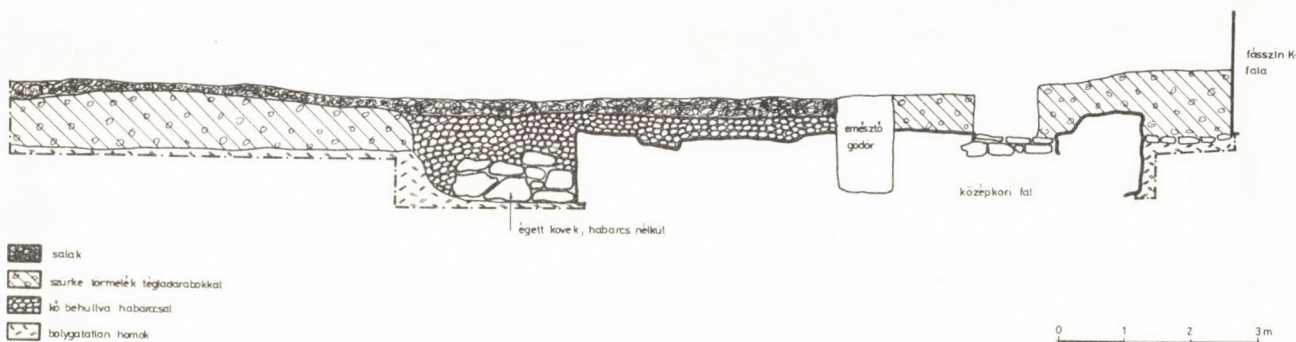
mennyezetgerendáinak nyomát, e fölött hamus téglás, égett réteg volt, majd agyagtapasztás nyoma a gerendákon, azaz a padlástér hajdani szintje, ez is átégve. Ezen az agyagtapasztáson — a hajdani padláson — tárolták a gabonát, ami az épület leégésekor szintén megégett. A zsákokba szedett égett gabonát a Mezőgazdasági Múzeumba szállítottuk, ahol a Pálné Hartyáni Borbála által végzett előzetes vizsgálat a következőket állapította meg: „a 11 zsák papírszakban lévő termésmaradványból zsákonként 50 cl mintát vettünk. A vett minták minden zsákban kevés gyomfertőzéssel gabonafélét tartalmaztak. A mintavételnél több helyen a búza, árpa és a rozs majdnem egyenlő mennyiségben jelen volt. Valószínű, azonban, hogy ez a keveredés a terménytároló elpusztulása során következett be. A lelet döntő többsége árpa, de a terménytároló kisebbik részét a búza és a rozs, mint kétszeres foglalhatta el. A jelen vizsgálat nem bizonyítja, hogy a zab, amely a gabonaféle között szórványosan jelen volt, milyen mennyiséget képezhetett a termények között. A zsákokból vett minták szerint a következő növényfajok képezik a leletet:

1. sz. zsák: búza, rozs, árpa majdnem egyenlő arányban, továbbá gyommagvak. Az árpa között sok csírázásban elszenesedett szem van. Ez bizonyos mértékben nagyobb nedvességtartalomra és hőmérsékletre, a csírázás kedvező feltételeire utal, az adott időpontban.

27. kép E–E metszet a 13. kutatóárok nyugati faláról.

Abb. 27 Schnitt E–E von der Westwand des Suchgrabens Nr. 13.

28. kép F–F metszet a 14. kutatóárok déli faláról.

Abb. 28. Schnitt F–F von der Südwall des Suchgrabens Nr. 14.

2. sz. zsák: búza, rozs, árpa egyenlő arányban, közöttük néhány borsó és gyommagvak.

3. sz. zsák: csaknem teljesen árpa. A lelet többsége erősen sérült, töredékes. Közöttük néhány gyomféle.

4. sz. zsák: csaknem teljesen árpa. A szemek egy része vöröses-fekete, nem teljesen elszenesedett. Közöttük csírázásban elszenesedett magvak is vannak.

5. sz. zsák: többsége árpa, néhány zab és gyom.

6. sz. zsák: többsége árpa, néhány gyom.

7. sz. zsák: a minta többsége árpa, néhány búza, rozs, borsó és gyomféle.

8. sz. zsák: többsége árpa, néhány búza és zab, továbbá gyomfélék.

9. sz. zsák: többsége árpa, néhány zab és gyomfélék.

10. sz. zsák: többsége árpa, néhány zab és gyomféle.

11. sz. zsák: többsége árpa, közöttük sok a faszén. A leletbe került gyomok a gabonafélék ismert gyomnövényei, számuk és mennyiségük alacsony. Ezek a következők: rozsnok, bürök, konkoly, szulák, búzavirág, üstökös, gyöngyike, galaj, libatop, mezei tarsóka, tarlóvirág, mohar. (DR. PÁL ISTVÁNNÉ, HARTYÁNI BORBÁLA levele 1974. május 14.)

A gabonafélék fölötti rétegben talált XIII. század első felére keltezhető edénytöredékek a pusztítás utáni helyreállításkor kerülhettek ide. Az égett gabonát nem szedték ki, hanem szétterítették és rajta alakították ki az újjáépített helyiség padlószintjét. Az égés tehát a XIII. század elején történhetett. Ebből a korból néhány más helyről is ismerünk gabonaleleteket. Esztergomban, a Kossuth utcában feltárt XIII. századi ház omladékában nagy mennyiségű szenesedett mag került elő, Győr — Gabona téren egy XII—XIII. századi lakóházban vastag rétegben talált elszenesedett magvakat Mitthay Sándor (búza, köles, rozs volt ott), Fonyód — Béla telepen X—XIII. századi házak omladékában találtak kevés számú búza, árpa, len, hajdina magot,

29. kép A káptalanterem déli fala, alatta a vastag keleti zárófal.

Abb. 29. Südmauer des Kapitelsaales und unter ihr die dicke östliche Schlussmauer.

30. kép A káptalanterem keleti, nyugati és északi fala a 18. kutatóárokban.

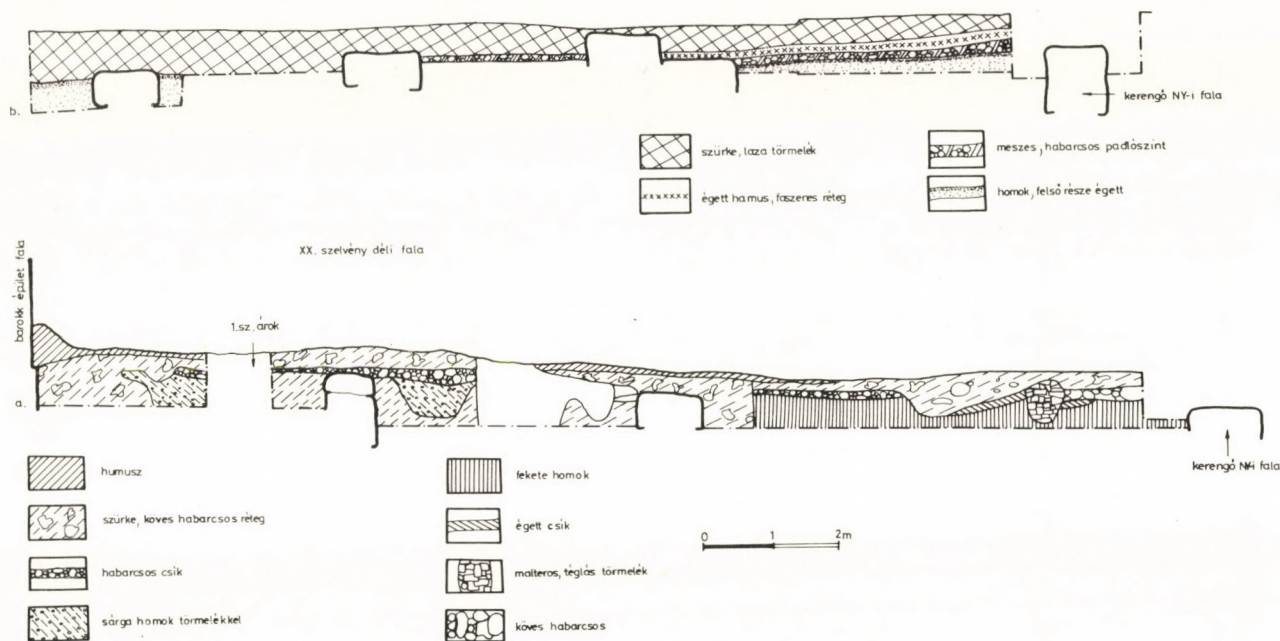
Abb. 30 Die östliche, westliche und nördliche Mauern des Kapitelsaales im Suchgraben Nr. 18.

Kapuvár—Kistölgymajorban feltárt XII—XIV. századi településen 1 szem búzát találtak, a Miskolc-Sötétkapunál feltárt XIII—XIV. századi háromszatú ház gabonás vermében kölesmagok és gabonaszemek voltak, Tiszaörvényen a XI—XIII. századi falu egyik házának letaposott padlószintjén talált Horváth Béla magvakat (HARTYÁNI—NOVÁKI—PATAY 1968, 49—62). A pásztóihoz hasonló mennyiségű gabonaleletet nem ismerünk Magyarországon a XIII. századból. A leletek részletesebb feldolgozása után többet mondhatunk majd a XIII. századi ciszterci gazdálkodásról.

A monostorudvar déli részén, a XXIII. szelvényben nagyobb mennyiségben találtunk régészeti leletanyagot. XI. sz. végi — XII. sz. eleji fésűs hullámvonalas díszű edénytöredékeket, XIII. sz. eleji csigavonalas bekarcolású kihajló kettős tagolású peremű töredékeket (9. kép 12, 19), XIV. századi ép edénykét (10. kép 8.), tál alakú kályhaszemtöredéket (10. kép 14), és egy vas bárdot.³⁰

A monostor nyugati részén a XXV., XXIV., és XXVI. szelvényben feltártuk a monostor két szélső nyugati helyiségét. A XXIV—XXVI. szelvényben

7. árok északi oldala

31. kép a) G—G metszet a monostorudvarról;
b) H—H metszet a monostor nyugati szárnyáról.

Abb. 31 a) Schnitt G—G vom Münsterhof;
b) Schnitt H—H von Westflügel des Münsters.

egy kisebb helyiség alapjait, amelynek falai nem maradtak meg összefüggően, de a falcsonkok irányából egyértelműen kiserkeszthető volt a helyiség nagysága. Ezek a falak a Mátra vidéken szokásos görgeteg kövekből készült alapfalak voltak, s a habarcsanyaguk alapján jól elkülöníthető volt a korai periódus (35. kép), az erősen meszes, kemény habarccsal, és a homokkal kevert lazább habarcs, a második, ciszterci periódus falainál. A XXV. szelvényben az északnyugati helyiségben ezen kívül az egymás mellé és egymás fölé épített falak alapján is el lehetett különíteni a két periódust, és a falak iránya egyértelműen kirajcolta a helyiséget, még akkor is, ha az alapfalak egy részét kisédték (36. kép). A domb szélére épült kőfal egyértelműen megszabta, hogy nyugati irányban már nem terjedhetett a monostor, és egyben azt is egyértelművé tette, hogy a monostornégyszöget bezáró déli szárny sem létezhetett, mert nem fér itt el. A keleti szárnyon a kőfalig ástunk, mellette a faskamra elbontása után régészeti megfigyeléssel végzett földmunka nem mutatott ki falat. A monostor tehát dél felől nem volt beépítve.

Az ásatás eredményeinek értékelése

A kutatás nyomán kibontakozott az elpusztult apátság alaprajza. Az alaprajzi forma, a falak szerkezete, a jellegzetes habarcsanyag, valamint a falak

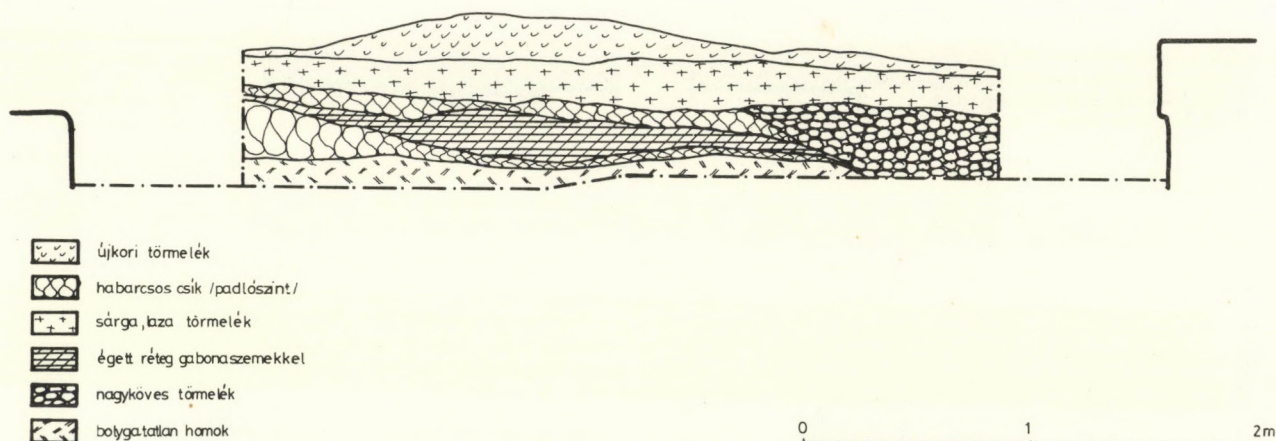
mellett és rétegben talált régészeti leletanyag alapján szétválasztható volt egy korábbi — a XII. század elejére keltezhető — periódus, valamint egy XIII. század első negyedére tehető bővítés (37. kép).

Az első periódusban egy közel 40 m hosszú, 24 m széles, háromhajós, keresztház nélküli templom épült, amelynek két mellékszentélye félkörösen, fő-

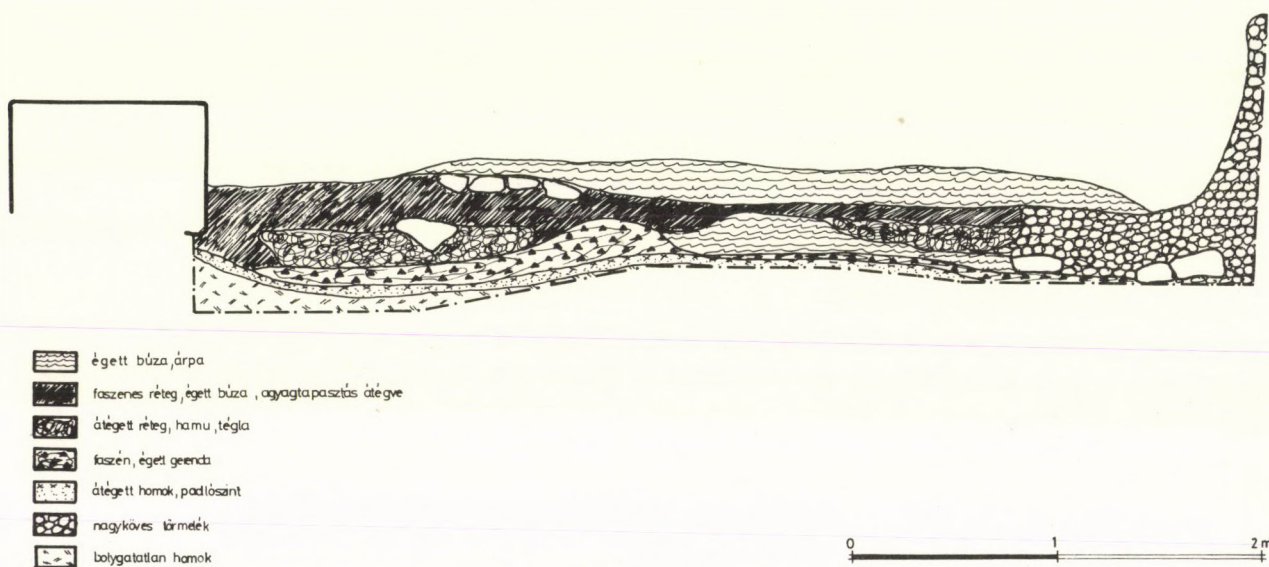
32. kép A nagy nyugati helyiség keleti fala a 6. sz. kutatóárokban.

Abb. 32 Die Ostmauer des grossen Westraumes im Suchgraben Nr. 6.

33. kép I—I metszet az égett gabonarétegről

Abb. 33 Schnitt I—I gebrannten Getreideschicht.

34. kép K—K metszet az égett gabonarétegről.

Abb. 34 Schnitt K—K der gebrannten Getreideschicht.

szentélye egyenesen záródott. Ez a szentélyfej maradt meg hiánytalanul, és ez sem szabályos formájú. Az északi mellékszentély patkóíves, a déli mellékszentély valamivel nagyobb, mint az északi. A hajó északi és déli falából megmaradt egy-egy szakasz, amely mutatja, hogy keresztház nem épült. A nyugati zárófal megmaradt, és habarcsanyaga alapján e korszakhoz köthető szakasza alapján a templomhajó nagysága kiszervezhető volt. A kötött boltozati rendszer alapján 5 pillérpárt tételezhetünk fel, ennek nyomát azonban a későbbi bolygatások teljesen eltüntették. A monostor a templom déli oldalához csatlakozott. A déli mellékszentély mellett feltételezhetően volt egy kis sekrestye, mel-

lette egy közel azonos nagyságú helyiség lehetett, melyben talán a Cerbanus által említett könyvtár volt elhelyezve, helyesebben ez lehetett a scriptorium. Mindkét helyiség alapfalát kiszédték a ciszterci és a barokk átalakításkor, azonban a keleti helyiség megadja a szélességet, a folyosó faliránya alapján az osztófal helyét feltételezhetjük. A keleti oldal déli nagy helyisége a káptalanterem volt. Vastag falai, mély alapozása alapján feltételezhetjük, hogy emeletes volt, és az emeleten a dormitorium helyezkedett el. A templom déli falával párhuzamosan haladó folyosó kötötte össze ezt a részt a nyugati szárnyal, ahol a gazdasági épületek voltak. A hosszú, nagy terem, közepén hevederalappal meg-

35. kép A monostor legnyugatibb helyiségének alapfalai.

Abb. 35 Grundmauern des westlichsten Raumes des Münsters.

osztva, a refektórium lehetett, ennek déli végében a konyha állott. A refektórium nyugati oldalán lévő két kisebb helyiség raktár lehetett. Ennek az épületszárnynak a padlásán tárolták a gabonát. A falak csekély alapozásából arra következtethetünk, hogy ez az épületszárny földszintes volt.

Szabályos monostorfalát — négyszögben zárt kerengővel — nem találtunk Pásztón. Meglehetősen szokatlan elrendezésű az itt feltárt monostor. Az alapvetően centrális elrendezésű bizánci templomokhoz nem hasonlítható az itteni templom háromhajós, nyújtott formájú alaprajza, itt tehát inkább bencés apátságot sejtethetünk. Mivel felépítményéből semmi sem maradt, így az alaprajz — elsősorban a szentély elrendezés — alapján kereshetünk analógiákat. A szálak a német románkori építészethez vezetnek.

Alaprajzilag leginkább hasonlónak a *Limburg a.d. Haardt-i* bencés apátságot találtuk, melyet II. Konrád császár alapított 1024-ben. Poppo von Stablo és Mönch Gumbert építőmestereket bízta meg az építkezés vezetésével. 1030-ban helyezték el az alapkövet, ugyanakkor, amikor a speyeri dómét. 1035-ben szentelték fel, az építkezés azonban valószínűleg csak 1045-ben fejeződött be (MANCHOT 1892, KUNZE 1942, 5—36). Impozáns méretű, háromhajós, keresztházas templom épült, az egyenes záródású főszentély alatt kilenc boltszakaszos kriptá volt, melybe a bejárat a két félköríves apszis belső oldalán nyílt (38. kép). A négyzetes főszentély a kriptá alatt emelt szintű volt. A monostor a templom északi oldalához eredetileg U alakban csatlakozott. Nem volt zárva itt sem a monostornégyszög (HOFFMANN 1950, 14, 24). A helyiségek elhelyezése, rendszere meglehetősen hasonlít a pásztói monostoréhoz.

A szentélyek ilyen elrendezéséhez németföldön több példát találunk. Ilyen a *berghollzelli* (Strassburg mellett) bencés apátsági templom, azzal a különbséggel, hogy az egyenes főszentély belül félköríves. Az apátság a XI. században épült, oltárát 1049-ben áldotta meg IX. Leó pápa, ekkor tehát már állott (KAUTZSH 1944, 38—39).

A *kaufungeni* (Oberkaufungen, Hessen tartomány) bencés apácakolostort 1008-ban alapították. A korai templomot a XII. század első felében bővítették, és így alakult ki a háromhajós, keresztházas templom, egyetlen nyugati toronnyal, a keresztházak keleti végében félköríves, a főhajó végében egyenesen záródó főapszissal, melyet a XIII. században sokszögűvé alakítottak (OTTE 1885, 159).

Az *ilbenstadti* (Hessen tartomány) premontrai apátság 1129—1159 között épült. Az egyik legkorábbi német premontrai apátság (FRIEDBERG—ADAMY 1895, 136—138.). Latinkereszt formájú bazilika, nyugati végében két toronnyal, a keresztházak keleti végében két félköríves apszissal. A nyújtott főszentély egyenesen záródik, alatta kriptá van, amelybe a bejárat szintén a két félköríves apszis belső oldalán nyílt (39. kép 1).

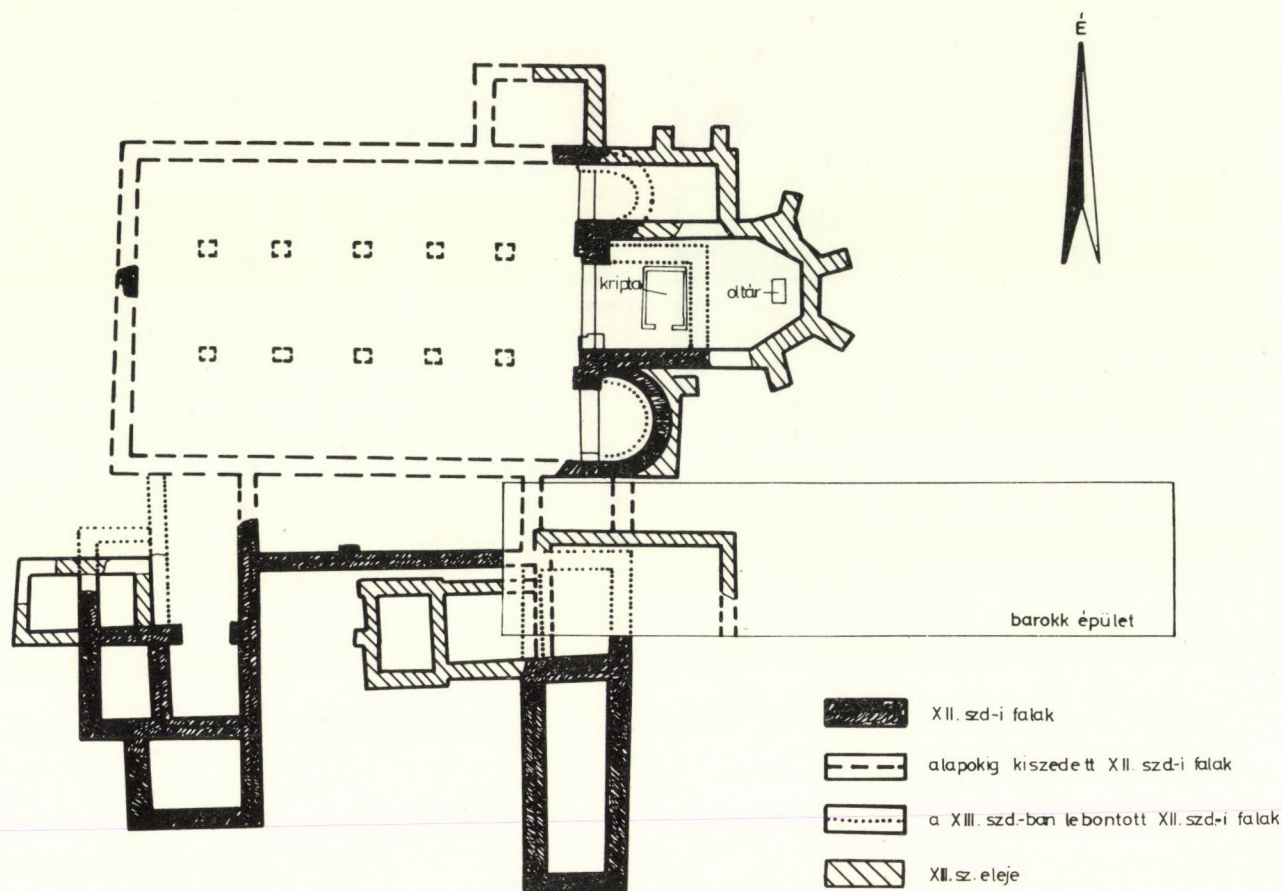
Westfáliában nemcsak szerzetesi templomoknál találunk ilyen elrendezést. *Bochum-Stiepel* zárándokhely volt. 1008-ban kapott engedélyt Liudger gróf felesége, Imma arra, hogy a férjének adományozott Stiepel udvarban templomot építhessen. Később Stiepel udvart a brémai püspöki egyháznak adták (ESTERHES 1965, 57—70). A korai templomot 1130—1170 körül átépítették. Keresztház, két félköríves mellékapzissal, egyeneszáródású főszentéllyel ellátott templom alapfalait tárták fel, melynek hajója rendkívül rövid volt (39. kép 2).

A *duisburgi St. Salvator* társaskáptalani (ma plébánia) templomban végzett ásás nyomán egy hasonló alaprajzú templom alapjait tárták fel. A legkorábbi, 893-ban épített kis templomot a X. század-

36. kép A monostor nyugati szárnyának alapfalai.

Abb. 36 Grundmauern des Westflügels des Münsters.

37. kép A pásztói monostor építési periódusai.

Abb. 37 Bauperioden des Münsters von Pászto.

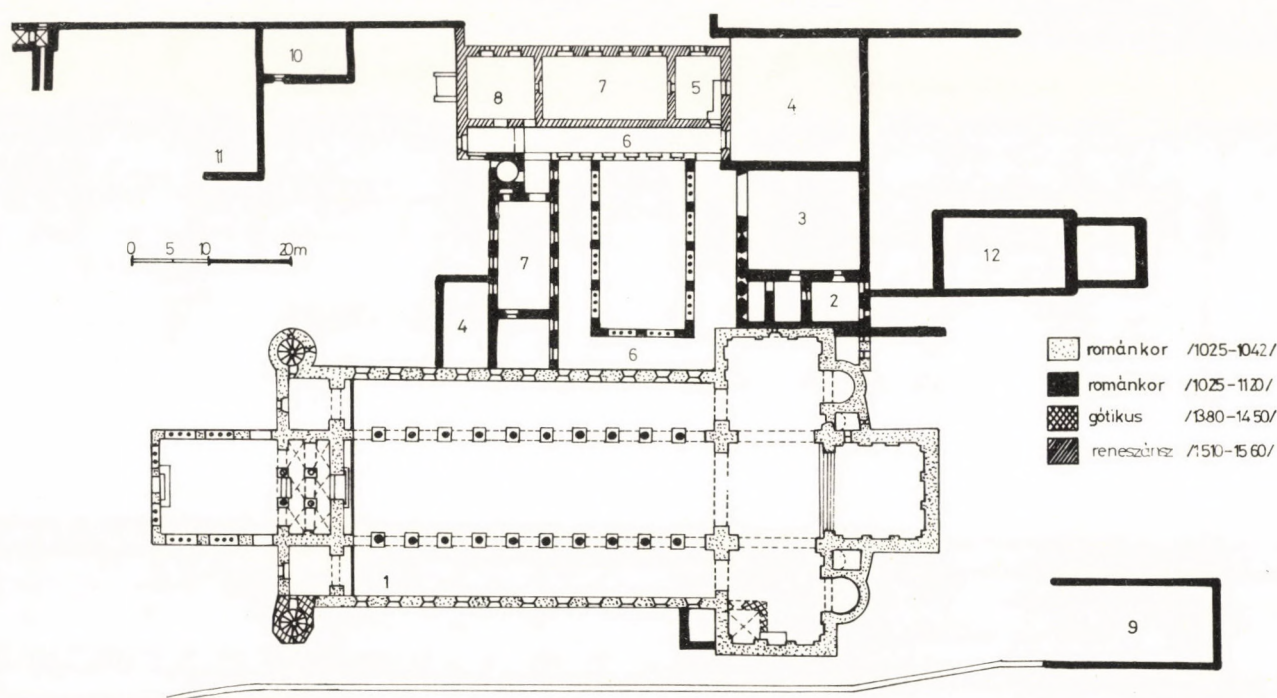
ban bővítették, majd 1140 körül jelentősen átépítették. A kereszt alakú, háromhajós templom nyugati végében egyetlen torony állott, a kereszthajó szárai félköríves apszisban végződtek, a főszentély egyenes záródású volt. A négyzet és a főapszis alatt háromhajós, öt boltszakaszos kriptá volt (39. kép 3). A régészeti és a stílustörténeti vizsgálatok egyértelműen a XII. század közepére keltezik a duisburgi káptalani templom fenti formában történt átépítését (BINDING 1971, 19–20).

A XIII. századi westfáliai csarnoktemplomok szentélyzárásánál is kedvelték ezt a formát. Ilyen az 1220 körül épült *soesti* Mária templom, valamint a XIII. század közepén épült *legdeni* plébániatemplom szentélye is (DEHIO 1923, 98, 100, 101, 39. kép 4).

A Württemberg tartományban lévő *oberstenfeldi* bencés apátság templom szentélyét is ilyen formá-

ban mutatja be Dehio (DEHIO—BEZOLD 1884, 207), ez azonban nem ilyen volt eredetileg. Három félköríves apszissal záródó, keresztház nélküli templomot alakítottak át a XII. század végén. A félköríves főapszis helyébe nagyméretű négyzetes torony épült, aljában kriptával. Az északi félköríves mellékapszist meghagyták, a déli helyébe a toronyba vezető csigalépcső épült (PAULUS 1840, 74. t).

A német területhez kapcsolódóan, Európa más részein is találunk ilyen alaprajzú román templomokat. Nyugat-Svájcban a *bellelay-i* premontrei apátsági templom alapfalait ásatás tárta fel a mai barokk templom belsejében. Az apátság alapítója Ortlieb baseli püspök volt. 1140 körül épült a monostortemplom, egyetlen nyugati toronnyal, az egyhajós, hosszanti hajótér végében keresztházzal, melyek félköríves apszisban végződnek, míg a főapszis egyenes záródású (39. kép 5). A templom egy-

38. kép A Limburg a.d. Haardt-i bencés apátság alaprajza

1. templom; 2. sekrestye; 3. káptalanterem; 4. konyha;
5. előszoba; 6. kerengő; 7. refektórium; 8. fogadószoza;
9. csontház; 10. gazdasági épületek; 11. vendégház;
12. apát háza.

Abb. 38 Grundriss der Abtei Limburg a. d. Haardt.

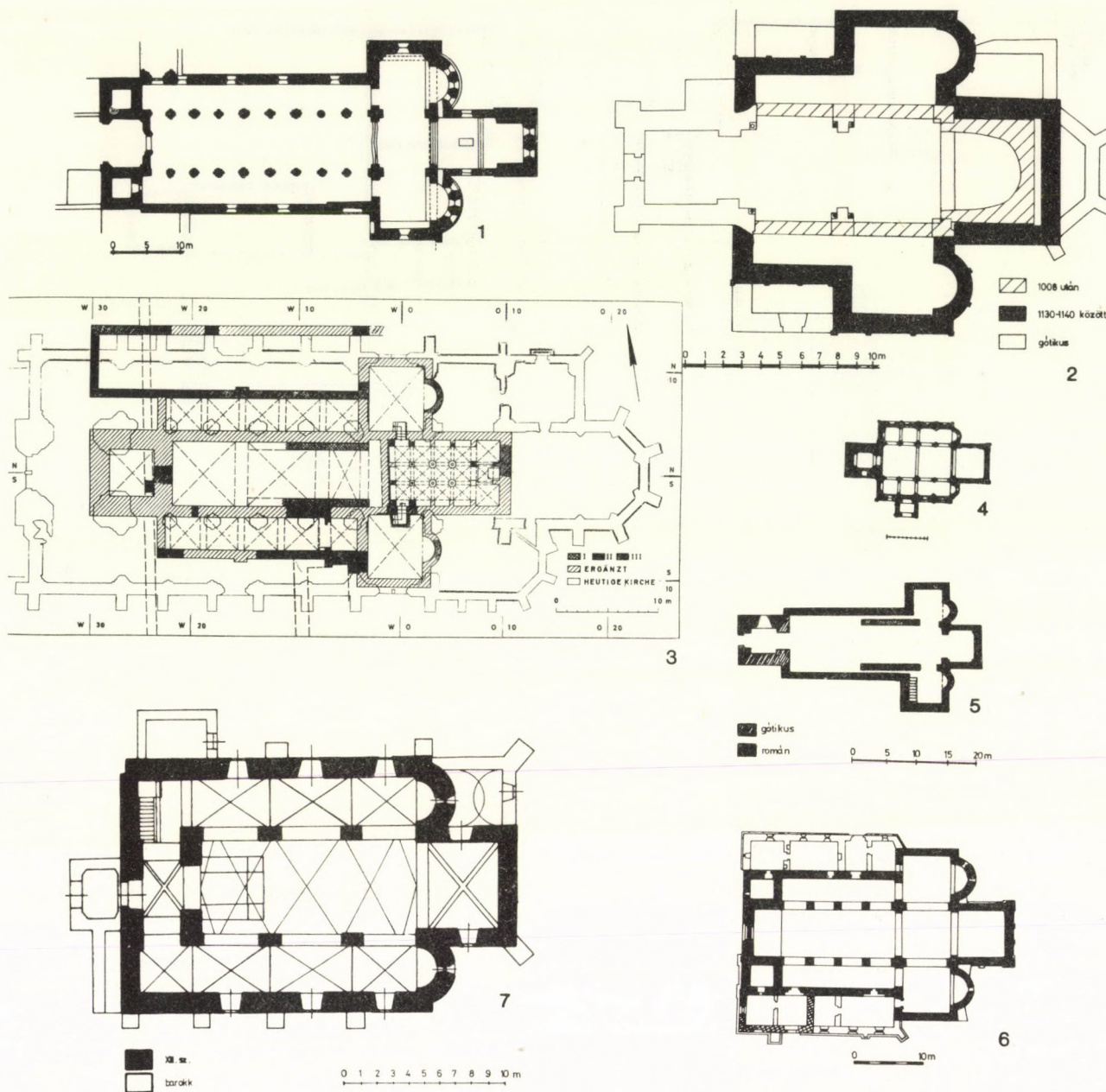
1. Kirche; 2. Sakristei; 3. Kapitelsaal; 4. Küche;
5. Vorzimmer; 6. Kreuzgang; 7. Refektorium;
8. Empfangszimmer; 9. Ossarium; 10. Wirtschafts-
gebäude; 11. Gästeraum; 12. Haus des Abtes.

hajós voltában különbözik a többi kolostortemplomtól. Reinle szerint a négyszögletes főszentély és mellette a két félköríves mellékapszis nem ritka a románkában. Legszembetűnőbb képviselője szerinte a Limburg a.d. haardt-i templom (GANTHMER—REINLE 1968, I.).

Lengyelországban az *opatówi* társaskáptalani templom a XII. század közepén épült. E templom alaprajza — a keresztház kivételével — hasonlít legjobban, méretében is a pásztói templomhoz (39. kép 6). Nyugati végében toronypár van. Az opatówi társaskáptalani templom művészeti eredete szintén német terület felé vezet. A keleti részen az apszis kialakításának mintapéldányául Limburg a.d. Haardt-ot tekintik, a díszítő motívumokat Klein-komburghoz, a tornyokat a hirsau-i St. Péter és Pál templomhoz kapcsolják (SWIECHOWSKI 1965, 185). Ez a németföldön a XIII. században is virágzó szentélyelrendezés a hajdani Magyarország északi részén is felbukkant a XIII. század közepén. A dobronyai (Dobrá Nivá) plébániatemplom szentélye hasonló kialakítású, és abban is nagy hasonlóságot mutat, hogy nincs keresztháza (39. kép 7). A probléma csak az, hogy mintegy 100 évvel később épült, mint a pásztói monostor temploma. A három szabad királyi város: Dobronya (Dobrá Nivá), Korpona (Krupina), és Bábaszék (Babina) német telepésekkel a tatárjárás után szerveződött. Dobronya (Dobrá

Nivá) és Bábaszék (Babina) 1254-es kiváltságlevelére szerint a letelepülő szászoknak plébános választási joga volt (MENCL 1938, 35). Korponát (Krupina) 1238-ban alapították, kiváltságlevelére 1244-ből származik (MENCL 1938, 43). Visszajutunk tehát a német későromán építészetéhez (MENCL 1937, 207).

A felsorolt analógiák alapján messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le. Az említett templomok — a két XIII. századi példától (Legden és Dobronya-Dobrá Nivá) eltekintve — keresztházak, és a két félköríves mellékapszis a keresztházakból nő ki, hiszen a keresztház szerves része a szentélynek. Legnagyobb részben szerzetesi (bencés és premontrai) és társaskáptalani templomok, csak a két XIII. századi templom plébániaegyház. Alapvető különbség a korai példák és Pásztó között az, hogy Pásztón nincs keresztház. Meg kell jegyeznünk, hogy az ismert XI—XII. századi magyar bencés apátsági templomok és székesegyházak keresztház nélküliek (Somogyvár, Pécs, Eger, Kapornak, Győr, Garamszentbenedek stb.). (DERCSÉNYI 1970, 38—39). A gyulafehérvári székesegyház első periódusát is háromhajós, egyetlen félköríves apszisú, keresztház nélküli bazilikának határozták meg (ENTZ 1958, 73). A pásztói szentélyelrendezés formáját azonban joggal kapcsolhatjuk a német román kori építészetéhez. A Rajna vidéken, Hessen tartományban és Westfáliában találtunk hasonló szent-

39. kép Analógiák a bencés apátsági templom szentélyéhez:

1. Ilbenstadt — premontrei monostor (1129—1159);
2. Bochum — Stiepel zárándoktemplom (1130—1170);
3. Duisburg — társas kápolna (1140 körül);
4. Legden — plébániatemplom (XIII. sz. közepe);
5. Bellelay im Jura-premontrei monostor (1140 körül);
6. Opatów — társaskáptalan (XII. sz. közepe);
7. Dobronya (Dobrá Niva) plébániatemplom (XIII. sz. közepe).

Abb. 39 Analogien zum Chor der Benediktiner Abteikirche

1. Ilbenstadt — Prämonstratensermünster (1129—1159);
2. Bochum-Stiepel — Wallfahrtskirche (1130—1170);
3. Duisburg — Kollegiatstift (um 1140);
4. Legden — Pfarrkirche (Mitte des 13. Jhs.);
5. Bellelay im Jura — Prämonstratensermünster (um 1140);
6. Opatów — Kollegiatstift (Mitte des 12. Jhs.);
7. Dobronya (Dobrá Niva) Pfarrkirche (Mitte des 13. Jhs.).

télyformát. Nem lehet véletlen, hogy a svájci (Bellelay) és a lengyel (Opatów) templomok szentélyelrendezését az épületeket bemutató két kutató szintén a limburg a.d. haardt-i bencés templom szentélyéhez vezette vissza (GANTNER—REINLE 1968,

I., ŚWIECHOWSKI 1965, 185). Műtörténeti részletek nem maradtak a pásztói monostorból, így az európai és magyar stílusáramlatokba nem tudjuk bekapcsolni (MAROSI 1980, 133—135).

Hogy pontosan mikor épült az apátság, azt biz-

tosan nem tudhatjuk. Mint láttuk, Cerbanus, aki Dávid apáttól kért engedélyt a pásztói úthoz, és egyes kutatók éppen ezzel bizonyítják a monostor bencés eredetét (SÖRÖS 1912, 369—370), 1131—1151 között volt Pannonhalmán apát. Elvileg tehát már 1131-ben járhatott Cerbanus Pásztón. Az apátság létezéséről az első biztos évszám 1138. II. Béla dömösi adománylevele említi a pásztói apátot (FEJÉR 1829, II. 103). Az itt előkerült és a falakat keltező régészeti leletanyag alapján azonban a XII. század legelejére is tehetjük a monostor építését. Pásztó és környéke a honfoglaláskortól a fejedelmi, majd a királyi család birtokában volt (VALTER 1969, 226, VALTER 1976, 25). Az apátság feltehetően királyi alapítású lehetett. Ezt valószínűsíti, hogy a későbbi ciszterci apátság kegyurasága egészen 1265-ig királyi kézben volt, és csak ekkor adta István ifjabb király a kegyuraságot a Rátót nembeli István mesternek, a királynő főlovászáának (WENZEL 1873, XI. 548). Azt, hogy melyik királyunk volt a bencés apátság alapítója, csak találgatni lehet. Könyves Kálmán (1095—1116), vagy fia, II. István (1116—1131) akire gondolhatunk (PAULER 1899, 178., 226.), de számításba jöhet II. Béla is (1131—1141), akinek számottevőbb német kapcsolatai voltak. Leányát, Zsófiát Konrád császár fiával jegyezte el (PAULER 1899, 249). Ezt adatok hiányában aligha lehet kideríteni.

A pásztói bencés apátságról a XII. század végén már nem történik említés. 1190-ben ciszterci szerzetesek jöttek ide, Pilisről települve. A ciszterci szokásokkal ellentétben nem a településtől távoli völgybe települtek, hanem a település szívében, a Szent Lőrinc plébániaemplom melletti monostoregyüttest foglalták el, amely építésetileg tulajdonképpen megfelelt szigorú rendi szabályaiknak. A ciszterci apátságok között is találunk megközelítőleg hasonló szentélyelrendezést. A Párizs melletti Vaux-de-Cernay-i apátságot 1118-ban bencések alapították, és 1147-ben került a ciszterci rend kezébe. A templom nagyméretű, keresztházas bazilika volt, a keresztházak végében két-két félköríves apszissal. 1135—1140 között épült (AUBERT 1931, DIMIER 1949, II. 313; LEKAI 1958, 266; HAHN 1957, 124—125).

A bencés apátság átépítésére a XIII. század elején került sor. Az átépítésben szerepet játszhatott az is, hogy a monostor a XIII. század elején leégett. Az égés nyomait több helyen megfigyelhettük: a nyugati részen, ahol az égett gabona volt, a folyosón, ahol a pusztulási rétegre az új padlószint került. Az égés után helyreállítás is indokolja az átépítést, de az új rend ekkor még dinamikus fejlődése megkívánta a nagyobbitást. Elbontották a bencés templom szentélyét, a bontási törmelékből mintegy 40 cm-rel megemelték a szinteket, a padozatot kőlapokkal burkolták. Az alattuk lévő rétegből kerültek elő a XIII. századi cserepek (9. kép 15, 16). A két mellékszentélyt szabálytalan formában egyeneszáródásúvá, a főszentélyt sokszögzáródásúvá tet-

ték. A déli mellékszentélybe — a ciszterci szokásoktól eltérően — falazott sírt építettek. A már idézett 1699-es leírásból tudjuk, hogy a templom kváderek-ből készült, igényesen kialakított épület volt, a főapszison három nagy, a mellékapzsisokon 1—1 ablak nyílt, papi ülőfülke volt a falban, amit kódí-szek vettek körül, az oltár romokban állott. A Szent Kereszt kápolnában Szent János evangélista képe látható, a Szent Kereszt tövében. A főapszis boltozata beszakadt, egyik ablaka összedőlt. Az északi mellékhajó végében — ahol feltártuk — látta a szerző a sekrestyét. 5 láb vastagságúnak írja le a pilléreket, és a rajz 5 pillérpárt tüntet fel. Érdekes, és ciszterci építészetre jellemző, hogy a nyugati oldalon a díszes főkapu mellett, a déli mellékhajóba nyílóan még egy kapu volt, a conversusok számára, úgy, ahogyan azt Bélapátfalván is látjuk. A szentély déli oldalához közel egy négyszögű torony emelkedett, ezt a rajz is feltünteti. Mint láttuk, a barokk feljegyzések figyelembevételével csak a barokk épület nyugati szárnyán feltárt középkori épületrésszel azonosíthatjuk. Problémát jelent, hogy mikor épült a torony. A falából kiszedett élszedett bordák analógiáit — a körtetagos bordákkal együtt — a pilis-szentkereszti ciszterci apátság kövei között találtuk meg. Ez viszont egy második ciszterci periódust tételez fel. Érdekes megemlíteni, hogy ugyanilyen bordát a barokk épület déli oldala mellett — a 13. sz. kutatókban — égett rétegben találtunk. Feltelezhető a keleti épületszárny valamikori leégése, és ez magyarázná az átépítést is, valamikor a középkor folyamán. Megemlítjük, hogy nagyméretű, különálló tornyot más ciszterci apátságnál is láthatunk. Ilyen állott az 1183-ban alapított szentgott-hárdi ciszterci apátsági templom szentélyének észak-keleti oldalánál, ahogyan ezt a monostorról készült, a barokk átépítés előtti állapotot feltüntető képen és aquarellen láthatjuk (ZLINSZKYNÉ STERNEGG 1965, 284; VALTER 1975, 89). Az angliai fountainsi ciszterci monostortemplom északi oldalán, az északi keresztház meghosszabbításában is láthatunk ilyen zömök, többszintes tornyot (BRANFELS 1978, 134—135). Feltehetően harang-tornyok voltak. Az 1699-es leírás és rajz a monostor keleti szárnyán a káptalantermet említi. Az 1765-ös tanúvallomások emeletes épületnek írják le. Az előkerült alapfalak ezt igazolták. Fölötte volt a dормitórium. Ez épületszárnyhoz tartozhattak a már ismertetett faragott kövek és bordák, amelyek a XIII. század elejére keltezhetők. A monostorépületen a ciszterci építkezés nem sokat változtatott. A nyugati szárny egyik helyiségét építették át, feltehetően azért, mert az égéskor nagyon megrongálódott. Az udvarra épített két helyiség rendeltetését nem ismerjük. Talán auditorium és munkaszoba céljára építették.

A régészeti feltárás befejezése után Harsányiné Vladár Ágnes tervei alapján romkert készült, ahol a falak és a növényzet kirajzolja az elpusztult apátság alaprajzát.³¹

Jegyzetek

- Mezey László sajnos nem említi a forrást, ahol a Szent Miklós titulus szerepel.
- Szeretnék köszönetet mondani Entz Gézának, aki az oklevélre felhívta a figyelmemet.
- A méretek átszámítását Tóth Sándornak köszönöm.
- A régészeti leletanyagot a Széchenyi Kubinyi Ferenc Múzeum őrzi. Leltári szám: 67.1.21. durva szemcsés anyagú, szürkésvörös színű, fésűs hullámvonalas díszű nagyobb edény perem- és oldaltöredéke. 67.1.3. vastag falú, durva szemcsés anyagú, kihajló peremű nagy edény perem- és oldaltöredéke, világossárga színű. Díszítése: egyenes párhuzamos vonalak között mélyen bekarcolt hullámvonal és körömbenyomás (9. kép 1, 2, 10. kép 5, 6).
- 67.3.105. durva szemcsés anyagú, világosbarna színű, kihajló kettős tagolású peremtöredék, nyakán egy sor hullámvonalas, alatta vízszintes vonaldísszel, m: $5,4 \times 8,8$ cm (10. kép 7); 67.3.109. durva szemcsés anyagú, sötétszürke színű, kihajló kettős tagolású peremtöredék, csigavonalban bekarcolt vonaldísszel, m: 6×4 cm (9. kép 18).
- Tóth Sándor lektori véleménye szerint a kriptát csak akkor tarthatnánk a korai templomhoz tartozónak, ha falai kötésben épültek volna a négyszögű szentély falaival. Ezt sajnos nem tudjuk igazolni. Ugyancsak ő írja, hogy a középkorban nem temetkeztek a szentélybe, és ilyen típusú kriptát csak a barokk időkben ismerünk. A kőburkolat és a falazásmód mégis megkérdőjelezi véleményünk szerint a kriptá barokk keltezését. Az óbudai ferences templom szentélyében hasonló méretű (belső méret $2,10 \times 2,20$ m) sírkamrát tárt fel Altmann Júlia, melynek kora XIII. század. A falazott sírkamra kváder burkolatú, lépcső vezetett le a szentélyből. Lefedését sajnos nem ismerjük (SZIRMAI—ALTMANN 1976, 236; 62. ábra; 260. kép).
- XVI—XVII. század: 68.3.7. finoman iszapolt, zöld mázas virágmintás kályhacsempé, m: 6×9 cm; 68.3.8.—10. belül sárga mázas edénytöredékek. XIII. századi: 68.3.14. durva szemcsés anyagú, szürkésbarna színű oldaltöredék, csigavonalban bekarcolt vonaldísszel, m: $7,2 \times 9,1$ cm; XIII. századi még: 68.3.14—20.
- 70.3.1—36. urnatöredékek (10. kép 2, 3, 4). A pilinyi kultúrába tartozó leletanyag került elő a XII. sz. kutatóárokban, a diadalív pillére előtt 70.3.37—48.
- 67.1.8. szemcsés anyagú, jól égetett, barna színű, kihajló peremű fazék peremtöredéke, m: 5×2 cm (9. kép 15); 67.1.7. durva, szemcsés anyagú, belül vörös színű, kívül sötétszürke színű cserépbogrács lapos peremtöredéke, m: 4×4 cm (9. kép 16).
- 70.3.147. szemcsés anyagú, sötétszürke színű, kihajló kettős tagolású peremű bögre töredéke, csigavonalban bekarcolt vízszintes vonaldísszel, m: 4×5 cm; 70.3.148. szemcsés anyagú, világosbarna színű, kihajló kettős tagolású peremtöredék, csigavonalban bekarcolt vonaldísszel, á: 10 cm.
- A kisméretű kő a romkert kialakításakor, a kövek többszöri átrakása közben sajnos elveszett.
- 70.3.313. szemcsés anyagú, sötétszürke színű fazék alja, á: 7,5 cm; 70.3.316. szemcsés anyagú, világosszürke fazék alja, á: 10 cm.
- Erre az összefüggésre Tóth Sándor hívta fel a figyelmemet. Szeretnék köszönetet mondani neki a minden részletre kiterjedő, alapos lektori véleményért.
- 68.3.150. világosbarna színű, vékony bekarcolt függőleges és vízszintes vonaldísszel, m: $2,8 \times 5,4$ cm (10. kép 1); XII—XIII. századi anyag; 68.3.151. szemcsés anyagú, vastag falú, kihajló peremű fazéktöredék, m: $5 \times 7,2$ cm; 68.3.152. szemcsés anyagú, erősen kihajló peremű, fésűs hullámvonalas díszű bögre töredéke. Ide tartozik még: 68.3.153—158, 68.3.167—181.
- XVI. századi: 68.3.146. finom szemcsés anyagú, vékony falú, világosbarna színű talp- és oldaltöredék, alul festett vörös sávval. 68.3.148—149. is ilyen.
- XVI. századi: 70.3.172. vörös színű lábasfűl, á: 3,7 cm; XIV—XV. századi: 70.3.164. vizespalack nyaka, szürke színű; 70.3.166. fehér színű gótikus pohár talptöredéke; XI. sz. vége—XII. sz. eleje: 70.3.162. durva szemcsés anyagú, sötétszürke színű, erősen kihajló peremtöredék, fésűs sűrű hullámvonalas dísszel; 70.3.165. szemcsés anyagú, világosbarna színű, csigavonalban bekarcolt vonaldíszű edénytöredék, m: 5×5 cm.
- 70.3.28—30. XIV. századi edénytöredékek, köztük egy gótikus pohár alja (10. kép 10).
- A terület teljes régészeti feltárására az idő rövidsége miatt nem volt mód. A romkert kialakításakor végeztek itt földmunkát, melynek során megkeresték a középkori falak síkját és arra falaztak. Sajnos, ez időszakban nem tartózkodtam Magyarországon, és így nem állt módomban a munkát ellenőrizni.
- 70.3.93. durva szemcsés anyagú, sötétszürke színű, erősen kihajló peremű, fésűs hullámvonalas díszű edénytöredék, á: 4,5 cm (9. kép 11). XIV. századi anyag: 70.3.111—116; ekepapucs: 70.3.92; XVI. századi: 70.3.79.
- H. Vladár Ágnes tervező építész közlése, aki a romkert kialakításának tereprendezését művezette. Ez a földmunka nem jelentett teljes feltárást, csupán a középkori falsík megkeresésére irányult.
- 70.3.134. durva szemcsés anyagú, világosbarna színű, fésűs hullámvonalas díszű edény oldaltöredéke, m: $4,2 \times 5,7$ cm; 70.3.136. vastag falú, sötétszürke színű, hullámvonalas díszű edénytöredék, á: 4,5 cm.
- 70.3.31. vörös színű, vastag falú egyenes peremtöredék, átlukasztva, cserépbogrács; 70.3.32. sötétszürke, vékony falú fazék alja, talpán kereszt alakú fenékbélyeggel, á: 8 cm (9. kép 20, 10. kép 15).
- 68.3.185. durva szemcsés anyagú, világosszürke színű, sűrű fésűs hullámvonalas díszű, kihajló peremtöredék, m: $10 \times 19,5$ cm; 68.3.190. durva szemcsés anyagú, sötétbarna színű peremtöredék, kívül-belül fogaskerek dísszel, m: $2,9 \times 7,2$ cm (9. kép 9); 68.3.202. sötétszürke színű, fésűs hullámvonalas díszű oldaltöredék, m: 6×6 cm (9. kép 17); 68.3.205.2. sötétszürke színű, sűrű hullámvonalas díszű oldaltöredék, m: $4,8 \times 5$ cm (9. kép 14).
- 68.3.188. fehéres sárga színű, kihajló kettős tagolású perem, csigavonalban bekarcolt vonaldísszel (9. kép 13); 68.3.235. finom szemcsés anyagú, fehér színű, kívül hornyolt, keskeny talprész után kihasadódó edényke, á: 3,2 cm (10. kép 9).
- 68.3.211—219. XVI. századi edénytöredékek; 70.3.312. vörös színű, szintelen máz alatt színes növényi díszítés, m: 6×9 cm; vörös színű, szintelen máz alatt növényi dísz, peremtöredék, vörös színű, szintelen máz alatt növényi mustra, rajta egy kéz, m: 13×6 cm (10. kép 16, 17, 18).
- 70.3.224. szemcsés anyagú, fehér színű, kihajló peremű, bepecsételt díszű kis edényke pereme, á: 5,5 cm (9. kép 21); 70.3.226—228. világosbarna színű, vastag falú, sűrű fésűs hullámvonalas díszű edénytöredékek.
- 70.3.28—30. fehér színű, csigavonalban bekarcolt vonaldíszes edénytöredékek.
- 70.3.192. durva szemcsés anyagú, vastag falú, világosbarna színű, csigavonalban bekarcolt vonaldíszes oldaltöredék; 70.3.93. durva szemcsés anyagú, világosbarna színű oldaltöredék, fogaskerek dísszel (10. kép 13); 70.3.94. sötétszürke színű, enyhén kihajló

- peremtöredék (9. kép 6); 70.3.95. világossárga színű, tűzdelt díszű edényperem (9. kép 8).
28. A helyiség déli falának csomkját a helyreállítás során találták meg.
29. 70.3.251. szemcsés anyagú, sötétszürke színű, csigavonalban bekarcolt vonaldíszes, erősen kihajló peremtöredék (10. kép 11); 70.3.252. sötétszürke színű, vonaldíszes oldaltöredék (10. kép 12); 70.3.262. fehér színű, vonaldíszes oldaltöredék (9. kép 3); 70.3.263. fehér színű oldaltöredék, ritka vonaldíszes (9. kép 4); fehér színű, kihajló, kettős tagolású peremtöredék (9. kép 5); fehér színű, enyhén kihajló magasztott peremű, csigavonalban bekarcolt vonaldíszes peremtöredék (9. kép 10); szürkésfehér színű fedőtöredék, 70.3.256. (9. kép 7).
30. 70.3.158. szemcsés anyagú, sötétszürke színű, hullámvonalas díszű oldaltöredék; 70.3.197. durva szemcsés anyagú, vékony falú, fésűs hullámvonalas díszű oldaltöredék; 70.3.203. fehér színű peremtöredék (9. kép 12).
Ilyen még: 70.3.204—216., és 70.3.36. kihajló, kettős tagolású perem, vonaldíszes oldaltöredék (9. kép 19); 70.3.156. világossárga, enyhén kihajló peremű, kihasasodó edényke, vörös festés nyomaival, á: 4,7 cm (10. kép 8); tál alakú kályhaszem, sötétszürke színű, h: 20,3 cm, m: 12,4 cm (10. kép 14); vas bárd, h: 23,5 cm, sz: 5,6 cm 70.3.161.
31. A rajzokat Plank Ibolya és Simon Zoltán, a fényképeket Király György és Mihalik Tamás készítette.

IRODALOM

- AUBERT 1931
M. AUBERT, *L'Abbaye des Vaux-de-Cernay*. Párizs 1931.
- BÉKEFI 1898
R. BÉKEFI, *A pásztói apátság története*. I—III. Bp. 1898.
- BINDING 1971
G. BINDING, *Bericht über Ausgrabungen in Niederrheinischen Kirchen*. II. Rheinische Ausgrabungen 9. Düsseldorf 1971.
- BORONKAI 1966
J. BORONKAI, *Cerbanus Maximus Confessor- és Johannes Damas-cenus fordítása*. Irod. tört. Közl. 70 (1966) 140—142.
- BRAUNFELS 1978
W. BRAUNFELS, *Abendländische Klosterbaukunst*. Köln 1978.
- DEHIO—BEZOLD 1884
G. DEHIO—G. BEZOLD, *Die Kirchliche Baukunst des Abendlandes*. Stuttgart 1884.
- DEHIO 1923
G. DEHIO, *Geschichte der Deutschen Kunst*. Berlin—Leipzig 1923.
- DERCSÉNYI—ZÁDOR 1970
D. DERCSÉNYI—A. ZÁDOR, *A magyarországi művészet története*. I—II. Bp. 1970.
- DIMIER 1949
A. DIMIER, *Recueil des plans d'églises cisterciennes*. I—II. Paris 1949.
- DIMIER 1962
A. DIMIER, *L'art cistercien France*. (Zodiaque) Paris 1962.
- ENTZ 1958
G. ENTZ, *A gyulafehérvári székesegyház*. Bp. 1958.
- ENTZ 1963
G. ENTZ, *A kerci (cirtai) cisztercita építőműhely*. Művtört. Ért. (1963) 121—147.
- ESTERHES 1965
F. ESTERHES, *Zur älteren Baugeschichte der evangelischen Pfarrkirche im Bochum-Stiepel*. Westfalen Heft 1/2 1965. 43. 57—70.
- FEJÉR 1829
G. FEJÉR, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I—XI. Budae 1829—44.
- FEKETE 1968
L. FEKETE, *A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*. Jászberény 1968.
- FODOR 1975
I. FODOR, *Cserépüstjeink származása*. ArchÉrt 102 (1975) 250—265.
- FODOR 1977
I. FODOR, *Der Ursprung der in Ungarn gefundenen Tonkessel*. ActaArchHung 29 (1977) 3—4. 323—349.
- FRIEDBERG—ADAMY 1895
K. FRIEDBERG—R. ADAMY, *Kunstdenkmäler im Grossherzogthum Hessen. Provinz Oberhessen*. Darmstadt 1895.
- GANTNER—REINLE 1968
J. GANTNER—A. REINLE, *Kunstgeschichte der Schweiz*. I—II. 1968.

- GEREVICH 1977 L. GEREVICH, *Pilis Abbey a cultur center*. ActaArchHung 29 (1977) 155—198.
- HAHN 1957 H. HAHN, *Die frühe Kirchenbaukunst der Zistercienser*. Berlin 1957.
- HARTYÁNYI—NOVÁKI—PATAY 1968 B. HARTYÁNYI—GY. NOVÁKI—Á. PATAY, *Növényi mag és termésleletek Magyarországon az új kőkortól a XVIII. századig*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Évkönyve 1967—68. 5—84.
- HOFFMANN 1950 W. HOFFMANN, *Hirsau und die „Hirsauer Bauschule“*. München 1950.
- HÜMPFNER 1964 T. HÜMPFNER, *A zirci aptásági templom átadása 1912—1913*. VMMK 2 (1964) 119—139.
- IPOLYI 1865 A. IPOLYI, *A kunok bél-háromkúti, másképp apátfalvi apátsága és XIII. századi egyházának leírása*. AK 6 (1865) 1—59.
- IVÁNKA 1940 E. IVÁNKA, *Görög hatások a XII. századbeli Nyugat szellemi életére*. EPhK 64 (1940) 211—217.
- JANUSCHEK 1877 L. JANUSCHEK, *Originum Cisterciensium* Thomus I. Wien 1877.
- KAUTZSCH 1944 R. KAUTZSCH, *Der romanische Kirchenbau im Elsaß*. Freiburg 1944.
- KUNZE 1942 H. KUNZE, *Die klosterkirche in Limburg a.d. Haardt und die Frage der Doppelturmfassade am Oberrhein*. Oberrheinische Kunst. Col. X. 5. (1942) 5—36.
- LEKAI 1958 L. LEKAI, *Geschichte und Wirken der Weissen Mönche*. Köln 1958.
- MANCHOT 1892 MANCHOT, *Klosterkirche Limburg a.d. Haardt*. Mannheim 1892.
- MAROSI 1980 E. MAROSI, *Magyarországi művészet a 12—13. században*. TSz XXIII. (1980) 1. 124—150.
- MEER 1965 F. MEER, *Atlas de l'Ordre cistercien*. Paris—Bruxelles 1965.
- MENCL 1937 V. MENCL, *Stredoveka architektura na Slovensku*. Praha—Presov 1937.
- MENCL 1938 V. MENCL, *Stredoveka mesta na Slovensku*. Bratislava 1938.
- MEZEY 1968 L. MEZEY, *„Ungarn und Europa im 12. Jahrhundert“ Kirche und Kultur zwischen Ost und West*. (Konstauser Arbais Kreis) XII. Stuttgart 1968. 255—272.
- MEZEY 1972 L. MEZEY, *Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata*. Bp. 1972.
- MORAVCSIK 1953 GY. MORAVCSIK, *Bizánc és magyarság*. Bp. 1953.
- MORAVCSIK 1970 GY. MORAVCSIK, *Byzantium and the Magyars*. Bp. 1970.
- N. KISS 1970 I. N. KISS, *Pálinkafőzés a pásztói cisztercita uradalomban*. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum 1969—1970. évi Közl. Bp. 1970. 183—192.
- NOVÁKI 1970 GY. NOVÁKI, *Törkölyverem Pásztón a XVIII. század második feléből*. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum 1969—1970. évi Közl. Bp. 1970. 177—182.
- OTTE 1885 H. OTTE, *Handbuch der Kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters*. Leipzig 1885.
- PARÁDI 1963 N. PARÁDI, *Magyarországi pénzesleletes középkori cserépedények (XI—XVII. sz.)* ArchÉrt 90 (1963) 205—251.
- PAULER 1899 GY. PAULER, *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I—II. Bp. 1899.

- PAULUS 1890 E. PAULUS, *Die Kunst und Altertums-Denkmale im Königreich Württemberg*. I. Necker Kreis 1890.
- PELZER 1948 A. PELZER, *Revue d'Histoire Ecclésiastique*. 43 (1948) 384—385.
- SÖRÖS 1912 P. SÖRÖS, *Az elenyészett bencés apátságok*. Pannonhalmi Rendtörténet XII. Bp. 1912.
- SZIRMAI—ALTMANN 1976 K. SZIRMAI—J. ALTMANN, *Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via pretoriától északra húzódó római épületmaradványok régészeti kutatásáról*. BpR XXIV. 1—2. (1976) 223—238.
- SWIECHOWSKI 1965 Z. SWIECHOWSKI, *Romanische Baukunst Polens und ihre Beziehungen zu Deutschland*. Westfalen 43 (1965) Heft 3/4. 161—190.
- SZENTPÉTERY 1923—1943 I. SZENTPÉTERY, *Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I—II. Bp. 1923—1943.
- SZENTPÉTERY—BORSA 1961 I. SZENTPÉTERY—I. BORSA, *Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I—II. Bp. 1961.
- SZIGETI 1940 L. SZIGETI, *Translatio Latina Ioannis Damasceni (De orthodoxa fide 1. III. c. 1—8) saeculo XII. in Hungaria confecta. Scripsit et textum edidit Remigius L. Szigeti*. Magyar—Görög Tanulmányok 13. Bp. 1940.
- TEREBESSY 1944 B. TEREBESSY, *Translatio Latina Sancti Maximi Confessoris (De caritate ad Elpidium I—IV.) saeculo XII. in Hungaria confecta. Scripsit et textum edidit Andronicus B. Terebessy*. Magyar—Görög Tanulmányok 25, Bp. 1944.
- VALTER 1969 I. VALTER, *Műemléki feltárások és helyreállítások Pásztón*. Műemlékvédelem 13 (1969) 4. 226—230.
- VALTER 1975 I. VALTER, *Előzetes beszámoló a szentgotthárdi ciszterci monostor ásatásáról*. ArchÉrt 102 (1975) 88—100.
- VALTER 1976 I. VALTER, *Pásztó, a középkori oppidum*. Városepítés 1976. 1—3; 25—26.
- VAN DE WINCKEL 1979 VAN DE WINCKEL, *Introduction sommaire a l'études signes lapidaires en Hongrie*. Acta Technika Acad. Scient. Hung. Bp. 1979. 39—101.
- VONGREY 1967 F. VONGREY, *Kritische Bemerkungen zum „Atlas de l'Ordre cistercien" von F. van der Meer*. Annalecta Cirterciensa XXIII. (1967) Fasc. I. 115—134.
- ZALÁN 1926 M. ZALÁN, *Árpád-kori magyar vonatkozású kéziratok osztrák kolostorok kéziratárában*. PSz 1929. 46—62.
- ZLINSZKYNE STERNEGG 1965 M. ZLINSZKYNE STERNEGG, *Adatok a szentgotthárdi volt ciszterci apátság építéstörténetéhez*. Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 3 (1965) 283—313.
- WENZEL 1873 G. WENZEL, *Árpád-kori Új Okmánytár*. I—XII. Pest—Bp. 1860—1874.

DIE FREILEGUNG DES KLOSTERS VON PÁSZTÓ

Auszug

Über das Kloster von Pásztó stammt die erste schriftliche Angabe aus 1138. Die Dömöser Schenkungsurkunde des Königs Béla II. erwähnt den Abt von Pásztó. Nach einem anderen frühen Schriftstück übersetzte ein Kleriker, namens Cerbanus, in Pásztó auf Wunsch des Abtes von Pannonhalma, Dávid, das in der Bibliothek der Abtei aufbewahrte Werk der beiden griechischen Kirchenväter, Joannes Damaskenos und Maximos aus dem Griechischen ins Lateinische. Dávid war 1131–1150 Abt in Pannonhalma. In der historischen Literatur nannte man Pásztó auf Grund dieser Angabe eine griechische (byzantinische) Abtei. Diese Annahme wurde durch die Ausgrabungen nicht bestätigt.

Im Jahre 1190 kam die Abtei in die Hände des Zisterzienserordens. Die Zisterzienser siedelten sich hier aus Pilis an. Das Patronat des Klosters verlieh der ältere König István 1265 dem aus dem Geschlecht Rátót stammenden István. Die Zisterzienserabtei in Pásztó bestand bis 1526.

Vom 17. Jahrhundert an trugen weltliche Geistliche den Titel des Abtes. 1690 wurde András Zolnay zum Abt von Pásztó ernannt, der mit der Zisterzienserabtei von Wellehrad in Mähren in Verbindung trat. 1699 besuchten Florian Nezerin und Wenzel Maietynszky aus Wellehrad Pásztó, die die damals schon trümmerhaften Gebäude der Abtei abzeichneten und beschrieben. (Abb. 1, 2) 1702 wurde Pásztó der Wellehrader Abtei angegliedert.

1715–17 wurde unter Beibehaltung der alten Mauern das barocke Ordenshaus erbaut, sodann 1725 die Abdeckung des Chors der mittelalterlichen Kirche für die Zwecke einer Kapelle begonnen. 1764 standen noch sechs Pfeiler und die Mauern des Kirchenschiffes, 1766 wurden die Mauern der Kirche für Bauzwecke abgetragen. Der zu einer Kapelle umgebaute zisterzienser Chor ist auf einer Karte der Gemeinde von 1793 und auf einem Zunftbrief von 1824 abgebildet (Abb. 3, 4). Auf der Detailkarte der Gemeinde aus 1844 ist sie nicht mehr zu sehen, da sie mittlerweile abgerissen wurde.

Die Erschließung des Klosters haben wir zwischen 1965 und 1969 durchgeführt. Durch Forschungsgräben bestimmten wir den Ort des zerstörten Gebäudes, sodann legten wir mit einem Blocksystem die erhaltene Mauern frei. Es entfaltete sich ein Teil des Chors der aus mehreren Perioden

stammenden Kirche mit interessantem Grundriß. Wir fanden die Grundmauern eines gerade abgeschlossenen Hauptchors zwischen zwei halbrunden Seitenchören (Abb. 6.). Dies war — nach unserer Meinung — der Chor der frühen Abteikirche der Benediktiner. Das Mauerwerk dieser Periode besteht aus schmalen Quadern gelegten Außenschichten und zwischen diesen aus einem Mauerwerk von kleinen Feldsteinen in stark kalkhaltigem Mörtel. Ausmaß der Quader beträgt 30×20×15 cm.

Auf der äußeren und inneren Seite der Mauer des runden nördlichen Chors kamen Geschirrbuchstücke zum Vorschein, die vermutlich vom Anfang des 12. Jahrhunderts stammen. (Abb. 9. 1–2.) Neben der Nordwand des Chors kamen die Grundmauern einer zu Beginn des 13. Jh. erbauten Sakristei zum Vorschein. Im Hauptchor fanden wir eine aus Quadern gemauerte Gruft mit Tonnengewölbe. Der südliche runde Seitenchor wurde über einem zur pilinyer Kultur gehörenden bronzezeitlichen Gräberfeld aufgebaut. Die frühere Kirche besaß kein Querhaus. Einen Abschnitt der westlichen Schiffwand haben wir erschlossen, wodurch die Rekonstruktion des Grundrisses der früheren Kirche ermöglicht wurde (Abb. 37.).

Diese frühere Kirche ist — wie es sich aus dem archäologischen Fundmaterial und den spärlichen historischen Daten folgern läßt — in der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts, um 1130 erbaut worden.

Im Jahre 1190 kam die Abtei in die Hände des Zisterzienserordens. Der genaue Zeitpunkt ist nicht bekannt, doch ist es anzunehmen, daß das Gebäude in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts umgebaut wurde. Der Chor wurde nach Osten vergrößert. Der nördliche runde Seitenchor wurde bedeutend erweitert und gerade abgeschlossen, der Hauptchor polygonal umgestaltet, die innere Quaderschicht des südlichen runden Seitenchors entfernt und an seine äußere Seite ein gerader Abschluß gebaut. Die Fußbodenniveaus wurden um etwa 0,50 m erhöht (Abb. 17. B—B). Im erschlossenen Chor ist an mehreren Stellen das Steinpflaster erhalten geblieben und auch das Fundament des südlichen Triumphbogenpfeilers blieb unversehrt. Das Kirchenschiff behielt — wie die Zeichnung aus 1699 zeigt — seine ursprüngliche Form. Da auch die Grundmauern leider ausgehoben wurden, kann die Anlage der Pfei-

ler und der Schiffsmauern bloß rekonstruiert werden.

Im westlichen Teil des barocken Klostergebäudes bot sich für uns Gelegenheit zu Forschungen. Nach der Zeichnung von 1699 und der Beschreibung der barocken Bauarbeiten wurde der ursprünglich hier gestandene Turm ebenfalls ins barocke Gebäudeensemble mit einbezogen. Der unter dem westlichen Flügel befindliche Keller verfolgt den Grundriß des barocken Gebäudes nicht und ist schmaler. Die Kellermauer ist unten aus Quadersteinen erbaut, das Gewölbe aus Ziegeln. Im Erdgeschoß des Barocken Gebäudes fanden wir eine 1,30 m breite Mauer und eine Mauerecke, die aus behauenen Steinen gemauert war. In einer dem Absatz der Grundmauer entsprechenden Tiefe haben wir ein Ziegelpflaster gefunden, die das mittelalterliche Niveau andeutet (Abb. 22. D—D).

Diese Mauer — aus der wir 14 Gurtrippenstücke mit einfacher Gliederung ausgehoben haben — folgt nicht der Richtung der Kellermauer. Vermutlich ist sie die nördliche Mauer jenes Turmes, den die Zeichnung aus 1699 zeigt. Darauf scheint auch die Bemerkung in der Beschreibung der barockzeitlichen Bauarbeiten zu deuten, wonach der Keller erst später ins Erdgeschoß des Turmes eingegraben wurde. Aus den Scheidewänden im Erdgeschoß des westlichen Flügels wurden mehrere Gewölberippen mit Birnstab, sowie Stücke von Türumrahmungen im Laufe der Wiederherstellungsarbeiten ausgehoben (Abb. 23.). Auch die Grundmauern des Klosters kamen zum Vorschein: südlich vom Kirchenschiff lief ein Flur, der eine Arm des Kreuzgangs. Das Kloster war nämlich nicht viereckig, sondern U-förmig und nach Süden offen. Im östlichen Teil — im Hof — fanden wir die Grundmauern eines später, in der Zisterzienserperiode, erbauten rechteckigen Gebäudes (Abb. 26.). Im östlichen Teil zeigten sich die Grundmauern eines umfangreichen Raumes, vermutlich des Kapitelsaals. Im westlichen Teil des Klosters erschlossen wir die Grundmauern eines aus mehreren Räumen bestehenden Wirtschaftsflügels, in dessen beiden südlichen Räumen eine gebrannte Getreideschicht zum Vorschein kam. Zwölf Sack verbrannten Getreides lasen wir hier auf, das ursprünglich am Dachboden des Wirtschaftsgebäudes gelagert sein dürfte. Das Kloster brannte Anfang des 13. Jh. ab, zumal wir oberhalb der Brandschicht Scherben aus dem 13. Jh. gefunden haben. Bei der Wiederherstellung hatte man das Getreide eingeebnet und den Fußbodenbelag daraufgesetzt (Abb. 33—34.).

Im Laufe der Ausgrabungen entfaltete sich der Grundriß der zerstörten Abtei, der auf Grund seiner Form, der Mörtelarten und des bei den Mauern gefundenen archäologischen Fundmaterials in eine frühere — vermutlich in das erste Drittel des 12. Jh. datierbare — Periode und eine Anfang des 13. Jahrhunderts erfolgte Erweiterung unterscheiden läßt. In der ersten Periode wurde eine annähernd

40 m lange, 24 m breite Kirche ohne Querhaus gebaut, deren beide Seitenchöre halbkreisförmig, der Hauptchor gerade abgeschlossen ist. Das Kloster schloß sich der Südseite der Kirche in U-Form an. Mit den grundlegend in zentraler Anordnung erbauten byzantinischen Kirchen läßt sich die hier erschlossene Kirche nicht vergleichen. Aufgrund ihres dreischiffigen, gestreckten Grundrisses können wir in dem frühen Bau eher eine Benediktinerabtei vermuten. Nachdem von den Oberbauten nichts erhalten blieb, konnten wir lediglich aufgrund des Grundrisses —, in erster Reihe der Anordnung der Chorthäupter, — Analogien suchen. Die Fäden führen zu der deutschen romanischen Architektur.

Hinsichtlich ihres Grundrisses kann diese Kirche mit der Benediktinerabtei von Limburg a.d. Haardt verglichen werden, die 1035 geweiht wurde. Der nördlichen Mauer dieser Kirche schloß sich das Kloster in U-Form an, folglich war auch dieses nicht regelrecht rechteckig (Abb. 38). Für eine ähnliche Anordnung der Chorthäupter können wir in Deutschland mehrere Beispiele finden. So z.B. die Benediktinerabtei von Bergholzell aus dem 11. Jh., das Benediktinernonnenstift von Kaufungen, wo in der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts ein ähnlich angeordneter Chor gebaut wurde, wie in Páztó. Die Anordnung des Chorthauptes der Prämonstratenserabtei von Ilbenstadt (1129—1159) ist ebenfalls ähnlich (Abb. 39. 1). In Westfalen finden wir nicht nur in Ordenskirchen Chorthäupter mit solcher Anordnung. Die Wallfahrtskirche von Bochum-Stiepel wurde um 1130—1170 zu dieser Form gestaltet, der Chor der Duisburger Kollegiatskirche um 1140 (Abb. 39. 2—3). In Westfalen war auch Mitte des 13. Jh. diese Form noch beliebt (Legden, Soest: Pfarrkirche), aber auch der Chor der Prämonstratenser-Abteikirche von Bellelay (Westschweiz) und der Kollegiatskirche von Opatow (Polen) (Abb. 39. 5—6) ist ähnlich. Im historischen Ungarn kann die Mitte des 13. Jahrhunderts erbaute Pfarrkirche der einstigen königlichen Freistadt Dobronya (Dobrá Niva) mit der von Páztó verglichen werden. Die angeführten Beispiele — Legden und Dobronya (Dobrá Niva) ausgenommen — weichen vom Páztóer Grundriß darin ab, daß diese alle ein Querhaus haben und die beiden halbkreisförmigen Seitenchöre aus dem Querhaus hervorspringen. Wir haben sie dennoch als Analogien aufgezählt, da dieses charakteristische Chorthaupt nur hier vorkommt. Darüber hinaus ist der Páztóer Grundriß ziemlich provinzial und so darf angenommen werden, daß es sich hier um eine vereinfachte ungarische Variante der angeführten Beispiele handelt. Die frühen ungarischen Benediktinerklöster haben übrigens auch kein Querhaus.

Die Benediktinerabtei Páztó haben die Zisterzienser Anfang des 13. Jahrhunderts umgebaut. Die wenigen Werksteinbruchstücke helfen bei der Datierung. Die Rippenprofile stimmen mit denen der

Mutterabtei von Pilis vom Anfang des 13. Jahrhunderts überein. An die Südseite der Kirche wurde ein Turm gebaut. Ein solcher Turm stand in Szentgotthárd und einen ähnlichen kennen wir auch in der Zisterzeinserabtei Fountains (England).

Nach der archäologischen Erschließung wurden die Mauern konserviert, mit Gartenbauverfahren ergänzt und auf diese Weise ein Ruinengarten errichtet.

I. Valter